

The Role and Effects of Applying the Golden Rule in the Legal System

Fatemeh Ramezani

Ph.D, Private Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

Abbas Mirshekari*

Faculty Member, Department of Private and Islamic Law, Faculty of Law and Political Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran

1. Introduction

The Golden Rule of ethics, which states: "Do unto others as you would have them do unto you," because of its two fundamental elements of rational consistency and empathy arising from imagination and role reversal, has the potential to establish order and justice in human relations. Therefore, it can play a role in a legal system whose ultimate goal is to ensure order and justice. On the other hand, given the deep and extensive normative connections and shared goals between the legal system and the ethical system, the question arises: what is the

* Corresponding Author: ramezany.fateme@ut.ac.ir

How to Cite: Ramezani, F & Mirshekari, A, (2026), "The Role and Effects of Applying the Golden Rule in the Legal System", Journal Private Law Research, Vol. 14, No. 55, 91 -138. Doi: [10.22054/jplr.2026.92070.3002](https://doi.org/10.22054/jplr.2026.92070.3002)

role and position of the Golden Rule in the legal system? How can this rule be implemented in the legal system? And what are the effects of its implementation in the legal system?

2. Literature Review

The only article that has examined from a legal perspective the Golden Rule is Neil Duxbury's «Golden Rule Argument, Moral and Legal Judgment» published in 2009. In this article, the Golden Rule is described as a principle of fairness, and various forms of Golden Rule arguments in criminal cases and issues such as euthanasia and abortion are examined. However, there is no record of a legal review of this rule in the Iranian legal system. Therefore, this study aims to clarify the role and position of the Golden Rule within the legal system by examining its characteristics and comparing them with the features of the Iranian legal system.

3. Methodology

This research adopts a qualitative approach. Its sources have been gathered through a library method, and the research is organized into three parts based on a comparative analysis of reputable books and top-tier articles. In the first part, to examine the interaction of the Golden Rule with the legal system, the characteristics of this rule compatible with the legal system are first examined. Then, considering that the Golden Rule is one of the fundamental ethical principles, the types of interactions between the ethical system and the legal system are examined, and finally, the relationship between the Golden Rule and the evolution of natural law is discussed. In the

second part, based on the interaction of the Golden Rule with the legal system, its role and position as a general legal principle are examined, and for this purpose, while defining the general legal principle, its characteristics are compared with the Golden Rule, and its position as a general legal principle in the legal system is explained. In the third part, the effects of applying the Golden Rule as a general legal principle in the form of individualizing punishment principle and the principle of reasonableness in modern contract law are examined.

4. Results and Discussion

The Golden Rule is an ethical principle with a social dimension. Its application affects not only an individual's life but also the lives of others and regulates social relations within a community. Its normative dimension, similar to a legal system, involves preventing harm to others and refraining from using them instrumentally for personal gain, as well as managing limited social resources. Human desires for power and for social and financial prestige often lead individuals to exploit one another for personal interests, infringe on each other's rights, and prevent them from having simultaneous access to limited social resources. This rule plays a role in the legal system due to its social and legal consequences, not just its ethical implications. It can be argued that it serves as a suitable tool for recognizing fundamental human rights and needs and extending them to others, aiding the legal system in this regard.

The element of imagination and consistency of this rule, consisting of two principles—conscience (the alignment between behavior and an individual's desire for correct behavior) and impartiality (similar evaluation in similar cases, regardless of the individuals

involved)—lead to the use of shared human data and information or customary understanding, its application to others, and, ultimately, the alignment of natural human rights with the social environment, making them enforceable in positive law. As a general legal principle, it possesses an ideal and ethical nature, unbound by specific borders, geography, culture, or religion. Due to its element of consistency, it enjoys rational acceptance. With its imaginative element, it is abstract and concerned with the realm of existence rather than proof. The application of this rule within the legal system serves as the basis for existence and justification of legal rules and judicial decisions. Of course, the role of the Golden Rule as a legal principle in the legislative phase differs from its role in the judicial phase.

1. In the legislative phase, it is considered an independent source of the legal system, and the validity of rules is measured by it. At this stage, the legislator seeks to discover the customary understanding and direct perception common to human beings for legislation, which is directly obtained through the application of the Golden Rule.
2. In the judicial phase, it is used as a complementary source to interpret the law narrowly or broadly and supplement it in cases of silence, deficiency, ambiguity, and contradiction.

5. Conclusion

Applying the Golden Rule in the legal system ensures its rationality and efficiency because the Golden Rule requires legislator and judge to act consistently toward citizens in similar situations, and it reduces concerns about public compliance with laws and judgments. Adhering to the Golden Rule during the enactment of laws and judicial decisions convinces people to comply with the relevant law or judgment.

This is not necessarily due to the presence of punishment, but rather to an internal motivation arising from improved attitudes and perspectives. In fact, applying the Golden Rule in the legal system contributes to its socialization. The concept of socialization from an anthropological perspective is related to the Golden Rule because, according to the Golden Rule, humans are considered beings with common ways of thinking, feeling, valuing, and shared behavioral norms.

In a word, applying the Golden Rule as a general principle in the legal system brings the two concepts of metaphysics and reality closer together. Thus, applying the golden rule in the form of the "principle of individualization of punishment" in criminal law, causes the legislator, trial judge, and execution judge, when determining and executing punishment, to put themselves in the place of the offender, with the same personal and social limitations, and to impose and execute punishment more appropriately and realistically, thereby better achieving the goals of criminal law of preventing recidivism, ensuring proportionality between crime and punishment, and administering real justice. Similarly, applying this rule in the form of the "principle of reasonableness" in modern contract law supplants and clarifies the contract, invalidates unfair and unrealistic terms, and brings it closer to the actual circumstances of the parties. Applying this rule in the form of the "reasonable person" standard in fault-based civil liability law causes this standard to change from an objective and unrealistic form based solely on consideration of the harmful conduct to one focused on the decision-making process of the person causing the harm when there is a conflict and lack of coordination between

that person's plans and priorities and those of the victim, thereby turning it into a more realistic and efficient standard for determining fault-based civil liability.

Keywords: Golden Rule, Element of Consistency, Legal System, Natural Rights, General Legal Principle.

نقش و آثار اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی

دانش‌آموخته دکتری حقوق خصوصی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

فاطمه رمضانی

عضو هیئت علمی گروه حقوق خصوصی و اسلامی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

عباس میرشکاری *

چکیده

قاعده طلایی با بیان «هر آنچه برای خود می‌پسندی، برای دیگران نیز پسند و هر آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران مپسند»، به دلیل برخورداری از عنصر سازگاری عقلانی و همدلی‌ناشی از معکوس‌سازی نقش، توانایی منحصر به فردی در ایجاد نظم و تحقق عدالت در روابط انسانی دارد و از آنجایی که تأمین نظم و عدالت از اهداف نظام حقوقی است، مسئله این است که این قاعده چه نقش و آثاری در نظام حقوقی دارد؟ لذا در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای نشان داده شد که این قاعده به دلیل مبنای عقلانی و ایجاد رابطه‌ای بین‌الذهانی، در شناسایی حقوق طبیعی و تعمیم آن به دیگران نقشی اساسی ایفا می‌کند و می‌تواند در قالب یک اصل کلی حقوقی، زمینه انطباق و اجرای آن را در اجتماع فراهم آورد. البته این قاعده در مرحله قانونگذاری به عنوان منبع مستقل برای کشف فهم عرفی محسوب می‌شود؛ لیکن در مرحله قضاوت، جنبه تکمیلی داشته و در تفسیر و رفع ابهام قواعد اثرگذار است. تجلی این قاعده در نظام حقوقی، در اصولی چون فردی کردن مجازات در حقوق کیفری و اصل متعارف بودن در حقوق قراردادها و مسئولیت مدنی است.

واژگان کلیدی: قاعده طلایی، عنصر سازگاری، نظام حقوقی، حقوق طبیعی، اصل کلی حقوقی.

مقدمه

هدف نظام حقوقی تأمین نظم و عدالت است. نظم با پیروی از قواعد عقلانی و منطقی و عدالت با رعایت اخلاق و انصاف تأمین می‌شود. قاعده طلایی اخلاق که مقرر می‌دارد: «هر آنچه برای خود می‌پسندی، برای دیگران پسند و هر آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران مپسند»، با ایجاد هنجار سازگاری متشکل از دو اصل باوجدان بودن و بی‌طرفی موجب سازگاری درونی میان خواست و باور شخصی درباره رفتار صحیح با خود (اصل باوجدان بودن) و تعمیم آن به دیگران در موقعیت مشابه (اصل بی‌طرفی) در حقوق مشترک و متعارف انسانی می‌شود و به عنوان حلقه اتصال عقلانیت نظری^۱ به عقلانیت عملی^۲ محسوب می‌گردد. با این توضیح که اصل باوجدان بودن، از طریق پسندها و ناپسندهای معقول، متعارف و مشترک انسانی مدرکات عقلانیت نظری را تأمین کرده و اصل بی‌طرفی از طریق تعمیم آن به دیگران در موقعیت مشابه، آن را به باید و نبایدهای عقلانیت عملی تبدیل می‌کند. همچنین این قاعده از طریق عنصر تخیل و معکوس کردن نقش باعث ایجاد همدلی و نوع دوستی شده و رعایت اخلاق را در جامعه فراهم می‌کند. بنابراین به عنوان نزدیک‌ترین مسیر عقلانیت به عدالت واقعی تلقی می‌شود. به طوری که جویس هرترزler^۳ جامعه‌شناس آمریکایی، در پژوهش تاریخی و جامعه‌شناختی خود از قاعده طلایی، این قاعده را عنصر مشترک تمامی فرهنگ‌ها معرفی کرده و رمز فراگیری و جهانشمولی آن را در ایجاد دو دستاورد مهم: ۱- نظم اجتماعی و ۲- عدالت اجتماعی دانسته است.^۴ لذا با توجه به این دو دستاورد و ارتباط عمیق و گسترده‌ای که بین نظام حقوقی با نظام اخلاقی

۱. عقل نظری، قوه‌ای است که انسان به وسیله آن، چیزهای کلی را که از نوع شناختن و دانستن واقعیت‌های عالم است، درک می‌کند. مهدی علی‌شمالی و محمد هدایتی، «جستاری در عقل نظری و عقل عملی»، نشریه معرفت فلسفی، دوره ۴، شماره ۲۳، (۱۳۸۸)، ص ۲۱۶.

۲. عقل عملی، قوه‌ای است که با استمداد از عقل نظری به جعل احکام و اعتبارات خاص مرتبط با عمل و تصمیم‌گیری در مورد نحوه عمل می‌پردازد. مهدی علی‌شمالی و محمد هدایتی، «جستاری در عقل نظری و عقل عملی»، نشریه معرفت فلسفی، شماره ۲۳، (۱۳۸۸)، ص ۲۱۶.

3. Joyce Hertzler.

4. Joyce Hertzler, "On Golden Rules", University of Chicago Press, International Journal of Ethics, Vol. 15, Issu. 4, (1934), p. 420.

از حیث هنجاری و اهداف وجود دارد، مسئله این است که نقش و جایگاه قاعده طلایی در نظام حقوقی چیست؟ و اعمال آن چه آثاری در نظام حقوقی دارد؟

۱. پیشینه پژوهش

تنها مقاله‌ای که از منظر حقوقی به بررسی قاعده طلایی پرداخته است، مقاله «استدلال قاعده طلایی، داوری اخلاق و حقوق» نیل دوکسبری^۱ در سال ۲۰۰۹ است. در این مقاله، قاعده طلایی به عنوان اصل انصاف توصیف شده است. البته دوکسبری همچون مارکوس جی سینگ^۲ قاعده طلایی را مربوط به سلايق شخصي افراد نمی‌داند بلکه آن را نوعی تجویزگرایی عمومی و منطبق با فلسفه حقوق طبیعی (حقوق مشترک انسانی) دانسته و در ادامه مقاله به بررسی انواع استدلال قاعده طلایی در مسائل قضایی می‌پردازد و به ایرادات وارده به آن در موضوعات کیفری مانند آتانازی (قتل از روی ترحم) و سقط جنین پاسخ می‌دهد.^۳ با این وجود هیچ سابقه‌ای از بررسی حقوقی این قاعده در نظام حقوقی ایران وجود ندارد و مقالات موجود در زبان فارسی، صرفاً از جنبه اخلاقی، مذهبی و فلسفی به بررسی آن پرداخته‌اند. لذا با توجه به این نقص، در این پژوهش با بررسی ویژگی‌های قاعده طلایی و تطبیق آن با ویژگی‌های نظام حقوقی، نقش و آثار آن در نظام حقوقی تبیین می‌شود.

۲. روش پژوهش

این پژوهش منطبق با روش کیفی است. منابع آن از طریق روش کتابخانه‌ای گردآوری شده است و در آن سعی شده تا با مراجعه به کتب و مقالات معتبر و تحلیل آن به روش قیاسی، به نگارش پژوهش در سه قسمت اقدام شود. به طوری که در قسمت اول، برای بررسی نحوه تعامل قاعده طلایی با نظام حقوقی، ابتدا ویژگی‌های این قاعده که منطبق با نظام حقوقی است، احصاء می‌شود. سپس با توجه به اینکه قاعده طلایی به عنوان یکی از

1. Neil Duxbury.

2. Marcus J.Singer.

3. Neil Duxbury, "Golden Rule Reasoning, Moral Judgment and Law", Paris, Notre dame Law Review, Vol. 84, Issue. 4, (2009), pp.1545-1582.

بنیادی‌ترین اصول اخلاقی می‌باشد، انواع تعاملات بین نظام اخلاقی با نظام حقوقی بررسی می‌گردد و در آخر نیز به نسبت قاعده طلایی با سیر تحولات حقوق طبیعی پرداخته می‌شود. در قسمت دوم، با توجه نحوه تعامل قاعده طلایی با نظام حقوقی، نقش و جایگاه آن به عنوان اصل کلی حقوقی مورد بررسی قرار می‌گیرد. برای این منظور، ضمن تعریف اصل کلی حقوقی به مقایسه ویژگی‌های آن با قاعده طلایی پرداخته می‌شود و نسبت آن، به عنوان اصل کلی حقوقی در نظام حقوقی تشریح می‌گردد. در قسمت سوم نیز آثار اعمال قاعده طلایی با عنوان اصل کلی حقوقی در قالب اصل فردی کردن مجازات و اصل متعارف بودن در حقوق قراردادهای مدرن و حقوق مسئولیت مدنی مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۳. بررسی نحوه تعامل قاعده طلایی با نظام حقوقی

در این قسمت، ابتدا ویژگی‌های این قاعده که منطبق با ویژگی‌های نظام حقوقی است، احصا می‌شود. سپس نحوه تعامل بین نظام اخلاقی با نظام حقوقی با توجه به ویژگی‌های قاعده طلایی مورد بررسی قرار می‌گیرد و در آخر به نسبت این قاعده با سیر تحولات حقوق طبیعی پرداخته می‌شود.

۳-۱. احصاء ویژگی‌های قاعده طلایی منطبق با نظام حقوقی

قاعده طلایی یک اصل بنیادین اخلاق است که مقرر می‌دارد «آنچه برای خود می‌پسندی، برای دیگران بپسند و آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران مپسند»^۱ یا «با دیگران رفتار کنی، همانطور که می‌خواهی آن‌ها در موقعیت مشابه با شما رفتار کنند». هری گنسler^۲ برای استفاده عاقلانه از قاعده طلایی، عناصر ذیل را لازم دانسته و آن را به صورت مخفف «کیتا»^۳ نامگذاری می‌کند:

الف- Know: (k) دانستن: یعنی بدانیم رفتار مورد نظر ما چه تأثیری بر دیگران می‌گذارد؟

۱. محمد دشتی، ترجمه نهج البلاغه، چاپ دهم (مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸) ص ۱۲۵۶.

2. Harry Gensler.

3. Kita.

ب- Imagine: (I) تخیل کردن: یعنی خود را به جای دیگران بگذاریم و تصور کنیم که انجام رفتار مورد نظر با ما در وضعیت مشابه، چگونه خواهد بود؟
پ- Test for consistency: (T) آزمون سازگاری: از خود پرسیم که آیا ما اکنون حاضر هستیم که اگر در وضعیت مشابه دیگران بودیم، رفتار مورد نظر با ما انجام شود؟
ت- Act: (A) رفتار: بعد از انجام درست مراحل فوق، با دیگران رفتار کنیم فقط همانطور که می‌خواهیم با ما در وضعیت مشابه رفتار شود.^۱
این اصل اخلاقی به دلیل وجود ویژگی‌های ذیل، با نظام حقوقی ارتباط دارد:

الف- عنصر سازگاری

این عنصر متشکل از دو اصل بی‌طرفی (ارزیابی مشابه در موارد مشابه، صرف نظر از افراد دخیل در آن) و با وجدان بودن (هماهنگی بین رفتار با دیگران با خواست و باور شخص در مورد رفتار صحیح با خود)، ضمن اینکه قاعده طلایی را از اعمال سلیقه و بیان احساسات صرف جدا کرده و به اعمال ارادی که نوعی قانونگذاری در ذهن، بعد از ارزیابی نسبت به امور است؛ اختصاص می‌دهد، موجب ارتباط عمیق این قاعده با عقلانیت نظری و عملی و حلقه اتصال آن دو می‌شود. به طوری که عامل (مانند قانونگذار یا قاضی در نظام حقوقی)، از اطلاعات مشترک بین خود و دیگری به عنوان مدرکات عقل نظری در جهت مصلحت نوعی جامعه و ایجاد هنجار برای آن‌ها استفاده کرده و به عقلانیت عملی (بایدها و نبایدهای رفتاری در قالب قواعد حقوقی و آرای قضایی) تبدیل می‌کند. به تعبیر دیگر، اصل با وجدان بودن که با عقلانیت نظری هماهنگ است، میان رفتار انسان با دیگران و باور درونی‌اش درباره رفتار درست با خود پیوند برقرار می‌کند. این اصل از طریق اصل بی‌طرفی که جلوه عقلانیت عملی است، به دیگران تعمیم می‌یابد و زمینه‌ساز وضع قواعد و هنجارهایی می‌شود که خود نیز انتظار داریم در شرایط مشابه، درباره ما اعمال شوند. بنابراین اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی توسط قانونگذار و قاضی، باعث می‌شود تا آن‌ها قاعده و تصمیم مورد نظر را به لحاظ عقلانی و منطقی بسنجند و از اعمال سلیق و

1. Harry Gensler, *Ethics and tThe Golden Rule* (London: Routledge, 2013) p. 32.

خواست شخصی به سمت قاعده و تصمیم معقول و متعارف حرکت و از این طریق عدالت واقعی را در نظام حقوقی محقق کنند. چرا که به تعبیر ژرژ رنار^۱ فیلسوف حقوقی فرانسوی، مفهوم عدالت که نظام حقوقی در پی تحقق آن است، در وجدان هر کس نگاشته شده است. کافی است قانونگذار و قاضی برای شناخت آن، هم به ذات خود و هم به ذات دیگران مراجعه کنند و به پیاده‌سازی آن در نظام حقوقی اقدام نمایند.^۲

ب- تطابق هنجاری قاعده طلایی با نظام حقوقی:

هدف از اعمال قاعده طلایی این است که اشخاص ضمن پیگیری حقوق خود، به حقوق دیگران توجه نمایند. بخش هنجاری این قاعده، منع آزار به دیگران و عدم استفاده ابزاری از آنها برای رسیدن به منافع خود است.^۳ این هدف و بخش هنجاری قاعده طلایی منطبق با نظام حقوقی است. زیرا هدف قانونگذار از وضع قوانین و هدف قاضی از صدور رای، تعیین تکلیف حقوق افراد در برابر یکدیگر است تا از تجاوز به حقوق هم خودداری نمایند و منافع خود را به صورت مسالمت‌آمیز و بدون آزار و اذیت دیگران محقق نمایند.

پ- شناسایی حقوق طبیعی و انطباق با مفهوم عدالت واقعی

از حیث مبنای حقوق، قاعده طلایی با مفهوم عدالت واقعی و نظریه حقوق طبیعی منطبق است. تحقیق راجع به نسبت حقوق طبیعی با قاعده طلایی، تحقیق در خصوص منابع اصلی عمل انسان است.^۴ به طوری که رابطه بین الازدهانی قاعده طلایی، به قانونگذار و قاضی در شناخت حقوق طبیعی بین خود و دیگران کمک می‌کند و اجرای عدالت واقعی یعنی دادن حق مستحق بدون هیچ تبعیضی را میسر می‌کند. به عنوان مثال قانونگذاری که می‌خواهد برای کاهش آلودگی هوا و ترافیک، قانون تصویب کند. با اعمال قاعده طلایی، خود را

1. Georges Renard.

2. Georges Renard, *théorie de l'institution: essai d'ontologie juridique* (Paris: Recueil Sirey, 1927) p.190.

3. Harry Gensler, *Ethics And The Golden Rule*, Ibid. pp.50-64.

4. David Horner, "Nature as Reason a Thomistic Theory of the Natural Law", Eerdmans Publishing Company, Journal of the Society of Christian Faith and Philosophy, Vol. 10, No. 21, (2007), pp.17-99.

به جای گروه‌های مختلف شهروندان می‌گذارد تا این حقوق را بهتر درک کند. او خود را به جای کارمندی می‌گذارد که با ماشین شخصی سر کار می‌رود و درآمد کمی دارد و از خود می‌پرسد آیا طرحی که صرفاً بر اساس شماره پلاک باشد، برای او عادلانه است؟ آیا هزینه‌های طرح، فشار مضاعفی به او وارد نمی‌کند؟ سپس خود را به جای مادری می‌گذارد که باید فرزند بیمارش را به بیمارستان برساند و به این فکر می‌کند که آیا لازم نیست برای شرایط اضطراری استثنایی قائل شد؟ و سرانجام خود را به جای ساکنان مناطق آلوده می‌گذارد که از حق طبیعی برای تنفس هوای پاک محروم مانده‌اند. این جابه‌جایی نقش موجب می‌شود قانونگذار راه حل عادلانه را مدیریت هوشمندانه حق تردد بداند و قانونی تصویب کند که ضمن حفظ حق هوای پاک برای همه، معافیت‌هایی برای مشاغل حساس، وسایل نقلیه عمومی یا ساعات خاص در نظر بگیرد. در اینجا رابطه بین‌الذهانی قاعده طلایی به قانونگذار کمک کرد تا حقوق طبیعی متعارض را بشناسد و بدون تبعیض، حق را به ذی حق بدهد. نتیجه این فرآیند، قانونی است که به عدالت واقعی نزدیک‌تر است، بی‌آنکه سلیقه شخصی قانونگذار در آن تأثیر گذاشته باشد.

۲-۳. نحوه تعامل نظام اخلاقی با نظام حقوقی

در این بخش، ابتدا با توجه به ویژگی‌های قاعده طلایی، نسبت منطقی میان نظام اخلاقی با نظام حقوقی بررسی می‌شود و سپس برای تأیید آن، به نظریات رونالد دورکین^۱ در مورد رابطه اخلاق با حقوق با اشاره به مفهوم برابری منابع که ناشی از اعمال قاعده طلایی است، پرداخته می‌شود.

۱-۲-۳. بررسی نسبت منطقی میان نظام اخلاقی با نظام حقوقی

نسبت منطقی میان نظام اخلاقی با نظام حقوقی به سه دسته قابل تقسیم است:

الف - تباین، ب - تطبیق و پ - تناسب.

منظور از تباین این است که هیچ ارتباطی میان نظام اخلاقی با نظام حقوقی نیست. این نسبت، مبتنی بر دو فرض است: یا قاعده اخلاقی هیچ متناظری در نظام حقوقی ندارد و یا

1. Ronald Dworkin.

اینکه قواعد حقوقی هیچ پشتوانه اخلاقی ندارد و کارکرد آن، تنها نظم‌بخشی به اجتماع است.^۱ طرفداران این دیدگاه، مؤسس مکتب اثبات‌گرایی هستند که معتقدند میان امور حقیقی و امور ارزشی رابطه منطقی نیست. البته منشأ این تفکر را باید در اندیشه کانت جستجو کرد که معتقد بود باید شناخت قواعد ارزشی را در فرآیند مستقل از ادراک نظری تبیین کرد.^۲ اندیشه جدایی حقوق و اخلاق، بر این تلقی استوار است که قواعد حقوقی مربوط به نیازهای بیرونی اشخاص بوده و امری حکمی هستند که به بیان حق و تکلیف می‌پردازند. حال آنکه اخلاق، وابسته به وجدان انسان و امری ارزشی است. به تعبیر دیگر، اخلاق «پدیدار زیست-جهانی»^۳ و حقوق «پدیدار سیستماتیک»^۴ و امری وضعی است نه طبیعی.^۵ در تأملات اخلاقی، این خود شخص است که نهایی‌ترین تصمیم را می‌گیرد و همواره امکان بازاندیشی در آن برای او محفوظ است لذا اخلاق خودآیین است. در حالی که در امر حقوقی، تصمیم نهایی توسط نهاد برتر بر شخص تحمیل می‌شود و دیگرآیین است. به طوری که مک کورمیک^۶ امر اخلاقی را جدلی-اقناعی^۷ و امر حقوقی را قهری^۸ دانسته است.^۹

لیکن این نسبت منطقی، با توجه به وجود مصادیق متعدد اعمال مفهوم قاعده طلایی در قوانین،^{۱۰} پذیرفته نیست. زیرا هرچند شخص در زمان اعمال قاعده طلایی از روش

1. James Allan, *the Vantage of Law: Its Role in Thinking about Law* (London: Routledge, 2016) pp.23-27.

۲. طوبی کرمانی، «فلسفه اخلاق متعالیه؛ جایگاه ملاصدرا در میان علمای اخلاق»، مجله خردنامه صدرا، دوره ۹، شماره ۶۶، (۱۳۹۰)، ص ۱۸.

3. Bio-cosmic Phenomenon.

4. Systematic Phenomenon.

5. Jorgen Habermas, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (London: MIT Press, 1996) p.104.

6. Maccormick.

7. Argumentative-persuasive.

8. Forcible.

9. Neil MacCormick, "The Relative Heteronomy of Law", Wiley, *European Journal of Philosophy*, Vol. 3, No. 3, (1995), p.75.

۱۰. به عنوان مثال قانونگذار در ماده ۳۰۶ قانون مدنی، شخص را مکلف به اداره اموال محجور و غایب نموده در صورتی که عدم دخالت او موجب ضرر این اشخاص شود. این ماده نمونه‌ای از به رسمیت شناختن قاعده طلایی توسط قانونگذار است. زیرا هر انسانی می‌پسندد که در وضعیت مشابه اشخاص محجور، غایب یا هر مالکی که دسترسی به مالش ندارد،

بین‌الادّهانی استفاده کرده و در درون، به قضاوت راجع به اقدام مورد نظر می‌پردازد، لیکن اعمال آن در تنظیم رفتار با دیگران در جهان بیرون بسیار مؤثر بوده و دارای نماد خارجی است. به بیان دیگر، قاعده طلایی هرچند از یک فرایند درونی و ذهنی آغاز می‌شود، اما سرانجام در قالب کنش عینی در روابط اجتماعی تجلی می‌یابد. همین ویژگی، آن را از یک تأمل صرفاً اخلاقی و شخصی فراتر می‌برد و به حوزه‌ای وارد می‌کند که حقوق در آن، به تنظیم همین کنش‌های بیرونی می‌پردازد. به طوری که قانونگذار و قاضی با اعمال قاعده طلایی در فرآیند وضع قانون و صدور رأی، بهتر می‌تواند به تنظیم روابط اجتماعی نائل آید.

منظور از تعامل از نوع تطبیق بین نظام اخلاقی با نظام حقوقی، وحدت و ارتباط کامل بین آن دو است. فرض چنین تعاملی متوقف بر این است که برای تمام قلمرو اخلاق (شامل نیات، ملکات، صفات و رفتار اعم از شخصی، اجتماعی، مادی و معنوی) قواعد متناظر در حوزه حقوق پیش‌بینی شود. یعنی معیارهایی طراحی شود که تخطی از قواعد اخلاقی در تمامی قلمرو آن، اندازه‌گیری شده و دارای ضمانت اجرا باشند. این در حالیست مادامی که نیات، ملکات و صفات ظهور خارجی نداشته باشند، نه قابل اندازه‌گیری و نه قابل ارزشگذاری هستند. همچنین بخشی از قواعد حقوقی صرفاً شکلی، فاقد مفاهیم اخلاقی هستند. از طرفی وضع ضمانت اجرای حقوقی برای تمامی قواعد اخلاقی منجر استحاله خطرناک شده و آن را از روح اخلاقیات تهی می‌کند. لذا این نوع تعامل، عقلاً امکان‌پذیر نمی‌باشد.^۱ طرفداران این دیدگاه، مؤسس مکتب حقوق طبیعی سنتی هستند که معتقدند

کسی باشد تا اموال آنها را اداره کند و از تلف آن جلوگیری کند. ناصر کاتوزیان معتقد است تنها آمیزه‌ای از دو هدف اجتماعی و اخلاقی می‌تواند آثار اداره فضولی را توجیه کند. ایشان در خصوص پرداخت اجرت به مدیر فضول می‌گویند همانگونه که هیچ‌کس نباید مال دیگری را به باطل بخورد و به هزینه او ثروتمند شود، کسی که در اندیشه احسان به دیگران است نیز نباید از این راه زیان ببیند. در واقع وظیفه اخلاقی هر انسان است که به هنگام ضرورت به یاری دیگران بشتابد. پس اگر کسی بدین وظیفه اخلاقی عمل کند نباید کار او را ناشایست و خطا شمرد. بنابراین اقدام مدیر، کاری است مباح که باید محترم داشته شود و اجرت آن به عهده کسی است که از آن سود می‌برد. ناصر کاتوزیان، حقوق مدنی، وقایع حقوقی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶) ص ۲۸۵.

۱. وکس ریموند، فلسفه حقوق، ترجمه باقر انصاری، ج ۱ (تهران: جاودانه، ۱۳۸۹) ص ۱۵.

حقوق و اخلاق با هم در ارتباط هستند. زیرا شامل هنجارهایی با محتوای یکسان مبنی بر منع اضرار به دیگران و اداره منابع محدود هستند. لیکن این نسبت منطقی پذیرفتنی نیست؛ زیرا در چند مورد نمی‌توان قاعده طلایی را اعمال کرد: نخست، در برخی قوانین به اصطلاح «اذنی»^۱ که صرفاً مباح بودن برخی کارها اعلام می‌شود و در آنها هیچ امر یا نهی نیست؛^۲ دوم، در قواعد ناظر بر تشکیلات، سازمان‌ها و نهادها که نه به رفتار اشخاص و نتایج کار آنها مربوط می‌شوند، بلکه در پی توسعه روزافزون وظایف دولت و ضرورت‌های اجتماعی پدید آمده‌اند^۳ و سوم، در مواردی که قانونگذار به دلیل مصلحتی بالاتر یا رعایت اصولی دیگر مانند قواعد فقهی یا دینی،^۴ از اعمال قاعده طلایی چشم پوشیده است.

منظور از تعامل از نوع تناسب این است که تمامی قواعد اخلاقی با معیارهای مشخص که پشتیبانی حقوقی برای اجرای آنها ضرورت می‌یابد، با حفظ ماهیت اخلاقی به قاعده حقوقی تبدیل شده و دارای ضمانت اجرای حقوقی گردند. همچنین قواعد حقوقی نیز حتی‌المقدور ناظر به قواعد اخلاقی وضع شوند به نحوی که هیچ قاعده حقوقی، تعارضی با قواعد اخلاقی نداشته باشد.^۵ طرفداران این دیدگاه که از بنیان‌گذاران مکتب حقوق طبیعی تکاملی به شمار می‌روند، بر این باورند که باید میان دو وجه حقوق تمایز گذاشت: وجه صوری و مبنای ذهنی آن. در وجه صوری، تمرکز بر تشریفات وضع قواعد حقوقی

1. Lois Permissives.

۲. به عنوان مثال تعریف نهاد وقف در ماده ۵۵ قانون مدنی یا ماده ۶۷۶ قانون آیین دادرسی مدنی که به دادگاه اختیار داده است دعوی بین زن و شوهر را به داوری ارجاع کند، از قوانین اذنی هستند. زیرا در اعمال قاعده طلایی، شخص در مقام قضاوت بین رفتار خود از دید دیگران است در حالی که در این نوع قواعد، قانونگذار در مقام تعریف نهاد حقوقی و پیش‌بینی موقعیت‌هایی برای قضاوت امور است.

۳. ناصر کاتوزیان، فلسفه حقوق، ج ۱ (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۸) ص ۴۸۲.

۴. به عنوان نمونه، در ماده ۶۳۰ قانون مجازات اسلامی چنین مقرر شده است: «هرگاه مردی همسر خود را در حال زنا با مرد اجنبی مشاهده کند و علم به تمکین زن داشته باشد، می‌تواند در همان حال او را بکشد». فارغ از تالی فاسد چنین اقدامی، این پرسش به ذهن متبادر می‌شود که آیا مقنن باید از نگاه ناظر بی‌طرف، اقدام به این شکل از قانونگذاری نماید؟ به چه دلیل چنین قانونی برای زنی که همسر خود را در شرایط مشابه می‌بیند، لحاظ نشده است؟ آیا این اقدام مبین روح جانبدارانه ماده قانونی نیست که از غایت کرامت مطلق انسان فاصله گرفته است.

5. Adil Ahmad Haque, *Law and Morality at War* (London: Oxford, 2017) pp. 19-21.

یعنی اراده قانونگذار است. اما در مبنای ذهنی، تمرکز بر معیارهای اساسی است که محتوای قواعد حقوقی با آن سنجیده و هدایت شود. این معیار همان عدالت است؛ مفهومی که تحقق‌اش در گرو شکل‌گیری قواعدی بر پایه احترام به شخصیت دیگران و همکاری متقابل آنها (یعنی همان اعمال قاعده طلایی) است.^۱

در این دیدگاه، تعامل میان حقوق و اصول اخلاقی مانند قاعده طلایی اجتناب‌ناپذیر است. برای تبیین این تعامل، اخلاق به دو حوزه عمومی و خصوصی تقسیم می‌شود: حقوق تنها می‌تواند در قلمرو اخلاق عمومی دخالت کند، زیرا نقض این بخش از اخلاق به جامعه زیان می‌رساند؛ اما اخلاق خصوصی به دلیل آنکه آثار اجتماعی ندارد، خارج از حیطه دخالت حقوق قرار می‌گیرد.^۲ بر این اساس، هرچند قاعده طلایی فرایندی درونی و ذهنی است، اما از آنجا که اعمال آن به رفتار منصفانه با دیگران می‌انجامد و پیامدهای بیرونی دارد، در زمره اصول اخلاق عمومی جای می‌گیرد و حقوق می‌تواند در این حوزه ورود پیدا کند. نکته مهم آنکه، یک فعل یا صفت اخلاقی، نه به دلیل ماهیت اخلاقی بلکه به سبب آثار اجتماعی و حقوقی موضوع حکم قانونی قرار گیرد. بنابراین قاعده طلایی به دلیل پیامدهای اجتماعی و حقوقی می‌تواند در فرآیند قانونگذاری و قضاوت تأثیرگذار باشد. به طوری که اعمال آن در نظام حقوقی، افزون بر آنکه رعایت قوانین و احترام به آرای قضایی را برای شهروندان تسهیل می‌کند، تعارض منافع میان قانونگذار، قاضی و شهروندان را کاهش داده و به اجتماعی شدن حقوق یاری می‌رساند. به عنوان مثال هنگامی که قانونگذار در مقام تصویب قانون مالیات، خود را به جای مؤدیان می‌گذارد به این نتیجه می‌رسد که معافیت‌های منطقی برای اقشار کم‌درآمد، مشاغل آسیب‌پذیر یا مناطق محروم در نظر بگیرد و از سخت‌گیری‌های بی‌جا بپرهیزد. در مقابل، مؤدیان نیز وقتی ببینند قانونگذار با رعایت قاعده طلایی، منافع آنان را در نظر گرفته است، با رضایت بیشتری

۱. مهدی شهابی، «حقوق طبیعی مونتسکیو؛ تأملی بر نسبت متافیزیک و واقعیت در اندیشه حقوق طبیعی»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۶، شماره ۱، (۱۴۰۱)، ص ۹۶.

۲. مهدی معلی و سیدعباس محمدحسینی، «درآمدی بر تعامل قواعد اخلاقی و حقوقی»، نشریه دین و قانون، دوره ۴، شماره ۱۴، (۱۳۹۵)، صص ۲۲۰-۲۱۸.

مالیات می‌پردازند و احساس می‌کنند که قانون به جای تحمیل، با مشارکت ذهنی آنان تدوین یافته است. نتیجه این تعامل، کاهش تعارض، افزایش تمکین داوطلبانه به قانون و اجتماعی‌شدن حقوق است؛ یعنی حقوق به جای آنکه تنها به عنوان مجموعه‌ای از فرمان‌های بیرونی ظاهر شود، به هنجاری درونی و پذیرفته‌شده در میان شهروندان تبدیل می‌گردد.

۲-۳. نظریه دورکین در مورد رابطه اخلاق با حقوق

برای تأیید نسبت منطقی تناسب قاعده طلایی با نظام حقوقی، به نظریات رونالد دورکین اشاره می‌شود. دورکین با استفاده از مفهوم برابری منابع که ارتباط تنگاتنگی با قاعده طلایی دارد،^۱ به تساهل در لیبرال^۲ که استفاده از نیروی اجبار دولت را برای اجرای اخلاق و هدایت جامعه اشتباه می‌داند، انتقاد می‌کند و استدلال‌های مبتنی بر نظریه دموکراتیک^۳، نظریه پدرسالاری^۴، منفعت شخصی^۵ و نظریه یکپارچه‌سازی^۶ را مطرح می‌کند.

بر اساس استدلال مبتنی بر نظریه دموکراتیک، محیط اخلاقی جامعه باید بازتابی از اولویت‌های اکثریت باشد. یعنی مقامات باید تصمیماتی اتخاذ کنند که بیانگر ترجیحات اکثریت باشد نه اقلیت. با این حال این دیدگاه مانند برخی رویکردهای اقتصادی که منابع

۱. رونالد دورکین در کتاب حکومت فضیلت دو نظریه کلی از برابری ارائه می‌کند: ۱- برابری رفاه و ۲- برابری منابع. طبق نظریه برابری رفاه، رفاه یک فرد به موفقیت او در برآوردن اهدافش بستگی دارد که تحقق آن با توجه به ترجیحات مختلف افراد و وجود برخی ناتوانایی‌ها یا سلاقی و ذائقه‌های گران غیرممکن است. اما برابری منابع به سهم منصفانه افراد از منابع اجتماعی و عدم تجاوز آن‌ها به حقوق دیگران ارتباط دارد. این نوع برابری در نظریه دورکین همان قاعده طلایی است که توجه برابر به منابع خود و دیگران را توصیه می‌کند. او معتقد است نسخه مناسب توزیع در برابری منابع، توزیعی است که «آزمون حسادت» را برآورده می‌کند. به طوری که هیچ کس به منابعی که در اختیار دیگری است، حسادت نکند.

Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue The Theory and Practice of Equality* (New York: Harvard University Press, 2002) pp. 98-105.

2. Tolerance in Liberalism.

3. Democratic Theory.

4. Patriarchal Theory.

5. Self-interest argument.

6. Integration Theory.

را صرفاً به اکثریت اختصاص می‌دهند، قابل نقد و رد است زیرا محیط قانونی و اخلاقی جامعه همانند محیط اقتصادی، باید حاصل انتخاب‌های قاعده‌مند و منصفانه همه افراد باشد. بنابراین اکثریت نباید بیشتر از حقی که سایر افراد از آن برخوردارند، دارا باشند. مضافاً نباید محیط قانونی، اخلاقی و اقتصادی را تابع نظام‌های عدالت متفاوت پنداشت، بلکه این سه حوزه، جلوه‌هایی از یک واقعیت واحد هستند و بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند.

برای روشن شدن مطلب فرض کنید در یک جامعه؛ اکثریت، کارفرمایان و اقلیت، کارگران هستند. بر اساس نظریه دموکراتیک انتظار می‌رود که محیط اخلاقی و قانونی جامعه منعکس‌کننده خواست اکثریت باشد؛ بنابراین، اگر کارفرمایان تمایل به دستمزد پایین کارگران برای افزایش سود خود باشند، قانون حداقل دستمزد باید به تصویب برسد. اما آیا چنین قانونی عادلانه است؟ اینجاست که اگر قانونگذار با اعمال قاعده طلایی از دریچه نگاه کارگران به این قانون بنگرد، متوجه می‌شود که دستمزد پایین نه تنها حق طبیعی آن‌ها برای داشتن زندگی شرافتمندانه را نقض می‌کند، بلکه پیامدهای اجتماعی و اقتصادی نیز دارد. در این مثال سه نظام مختلف در هم تنیده می‌شوند: نظام اقتصادی که تعیین دستمزد را بر اساس عرضه و تقاضا دنبال می‌کند، نظام اخلاقی که بر حق کارگر برای زندگی شایسته و پرهیز از استثمار تأکید دارد و نظام حقوقی که باید این دو را از طریق قانون حداقل دستمزد تعدیل کند. پذیرش یکپارچگی این نظام‌ها به این معناست که قانونگذار نمی‌تواند صرفاً بر اساس محاسبات اقتصادی یا خواست اکثریت تصمیم بگیرد. بلکه قواعد اخلاقی مانند احترام به کرامت انسانی نیز در نحوه استفاده از این منابع تأثیرگذار است. نتیجه این نگاه یکپارچه، تصویب قانونی است که حداقل دستمزد را در سطحی تعیین می‌کند که هم برای کارفرما به عنوان اکثریت قابل تحمل باشد و هم زندگی شرافتمندانه کارگر را به عنوان اقلیت تضمین کند. چنین قانونی حاصل تعامل میان اخلاق، اقتصاد و حقوق می‌باشد و از مقبولیت اجتماعی برخوردار است. در اینجا است که گفته می‌شود نظریه تساهل در لیبرال که خواستار دخالت ندادن اخلاق در حقوق است، قابل رد است.

بر اساس استدلال مبتنی بر نظریه پدرسالاری، هر شهروند به طور طبیعی به رفاه دیگران علاقه دارد، اما این علاقه به دو شکل بروز می‌کند: رفاه ارادی و رفاه حیاتی. رفاه ارادی به

آن چیزی اشاره دارد که خود شخص می‌خواهد و برای رسیدن به آن تلاش می‌کند، در حالی که رفاه حیاتی به چیزهایی مربوط می‌شود که واقعاً به نفع او هستند، حتی اگر خودش در لحظه خواهان آن‌ها نباشد مانند رعایت اصول اخلاقی که نادیده گرفتن‌شان زندگی را بدتر می‌کند. در پدرسالاری ارادی، اجبار قانونی برای اجرای قواعد اخلاقی می‌تواند به افراد کمک کند به همان چیزی برسند که از پیش می‌خواسته‌اند، اما موانعی بر سر راهشان وجود داشته است. برای روشن‌تر شدن موضوع، می‌توان زندگی یک شخص را از دو منظر ارزیابی کرد: نخست از منظر اجزا و مؤلفه‌های زندگی مانند اتفاقات، تجربیات، ارتباطات و دستاوردها؛ اینکه آیا این مؤلفه‌ها زندگی خوبی را برای او ساخته‌اند یا نه. دوم از منظر نگرش خود شخص به زندگی‌اش؛ اینکه او این مؤلفه‌ها را چگونه قضاوت می‌کند، آیا آن‌ها را ارزشمند می‌داند و در راستای منافع حیاتی خود تأیید می‌کند یا خیر. دورکین در این‌باره دو دیدگاه را مطرح می‌کند: بر اساس دیدگاه فزاینده، تأیید مؤلفه‌های زندگی توسط فرد ارزش آن‌ها را افزایش می‌دهد، اما اگر هم تأیید نکند باز هم آن مؤلفه‌ها به خودی خود ارزش دارند. اما بر اساس دیدگاه ساختاری، هیچ مؤلفه‌ای بدون تأیید فرد ارزش ذاتی ندارد. دیدگاه ساختاری با پدرسالاری حیاتی همخوانی دارد، اما پذیرش آن نیازمند آن است که از پیش معیارهایی روشن برای تشخیص تأیید قابل قبول از غیرقابل قبول تعیین شده باشد تا بتواند اثرگذار باشد. به همین دلیل این استدلال چندان پذیرفتنی نیست. تصور کنید قانونی تصویب می‌شود که استفاده از کلاه ایمنی را برای موتورسواران الزامی می‌کند. از منظر رفاه ارادی، یک موتورسوار ممکن است استفاده از کلاه را به دلیل محدود کردن آزادی خود نپسندد. اما از منظر رفاه حیاتی، استفاده از کلاه ایمنی جان او را نجات می‌دهد و به نفع واقعی‌اش است. بنابراین از دیدگاه فزاینده، حتی اگر آن موتورسوار استفاده از کلاه را نپسندد، باز هم این قانون به دلیل حفظ سلامتی او ارزش ذاتی دارد. اما از دیدگاه ساختاری، تا وقتی موتورسوار این قانون را تأیید نکند استفاده از کلاه ایمنی برایش بی‌ارزش خواهد بود. حال مشکل اینجاست که برای پذیرش دیدگاه ساختاری باید از قبل مشخص شود چه شرایطی برای تأیید یک قانون یا قاعده اخلاقی لازم است تا بتوان انتظار داشت که افراد آن را بپذیرند.

طبق استدلال منفعت شخصی، مردم به جوامع نیاز دارند و زندگی اجتماعی برای انسان طبیعی، ضروری است. تساهل در لیبرال (یعنی عدم استفاده از اجبار حقوقی برای اجرای اصول اخلاقی) باعث می‌شود، جوامع کمتر بتوانند نیازهای اجتماعی مختلف اعضای خود را برآورده سازند. این در حالیست که مردم علاوه بر منافع اقتصادی و مسائل امنیتی خود برای داشتن شخصیت و کرامت انسانی به رعایت اصول اخلاقی، فرهنگ و زبان مشترک جامعه نیاز دارند. از دیدگاه پدیدارشناختی، مردم وقتی به رفاه خود فکر می‌کنند، نمی‌توانند از انواع خاصی از انجمن‌ها و ارتباطات در جامعه فاصله بگیرند. البته این استدلال نیز نمی‌تواند قابل پذیرش باشد زیرا این نقد به آن وارد است که عدم اجرای برخی اصول اخلاقی در جامعه به معنای عدم پابندی به آن نیست. اعتقادات مردم را نباید به اجرا و محبوبیت اصول اخلاقی وابسته کرد. مضافاً اخلاق جدای از اعتقادات مردم، دارای عینیت است و نمی‌توان آن را به باورهای اجتماعی درست یا غلط پیوند زد. اخلاقیات، قدرتی فراسوی مرزهای فرهنگی دارند و جزء مخلوقات جامعه نیستند بلکه قضاوت‌کننده آن‌ها هستند.

دورکین در نظریه یکپارچه‌سازی چنین استدلال می‌کند که زندگی فرد با جامعه یکپارچه است. او طرفداران این نظریه را «جمهوری خواهان مدنی»^۱ می‌نامد که مسئله اصلی آن‌ها این است که آیا زندگی مشترک جامعه که ارزش زندگی افراد به آن وابسته است، باید سالم و اخلاقی باشد؟ و در مقام پاسخ معتقد است قطعاً جمهوری خواهان مدنی که رفاه خودشان را ناشی از رفاه جامعه می‌داند به سلامت اخلاقی جامعه خود توجه خواهند نمود. البته دورکین به این مسئله نیز اشاره می‌کند که امکان دارد این استدلال تسلیم انسان‌گرایی شود. به طوری که فرض شود زندگی جمعی، زندگی یک فرد بزرگتر با همان معیارهای موفقیت و شکستی است که چندتن از شهروندان دارند و در پاسخ می‌گوید، جمهوری خواهان مدنی، همان شهروندان نوع‌دوست نیستند که منافع دیگران برای آنها اهمیت دارد. این استدلال با استدلال پدرسالارانه و «ایده شهروند با فضیلت»^۲ که نگران رفاه دیگران می‌باشد، متفاوت است. زیرا فرض نمی‌کند که شهروند خوب باید به فکر

1. Civic Republicans.

2. The Idea of a Virtuous Citizen.

رفاه همشهريانش باشد بلکه اينگونه استدلال مي کند که بايد به فکر رفاه خود بود و به خاطر همين نگراني و دغدغه، به زندگي اخلاقي جامعه‌اي که عضو آن هستيم، علاقمند شد. در نظريه يکپارچه‌سازي، واحد عامليت مناسب که بر رفاه فرد تأثير مي گذارد، جامعه‌اي است که به آن تعلق دارد. مثالي که جان رالز^۱ در اين خصوص دارد، گروه ارکستري است که به عنوان واحد عامليت از نوازندگان مختلف تشکيل شده است؛ ليکن به عنوان يک کل در نظر گرفته مي شود تنها به اين دليل که اجرا و فعاليت آن‌ها است که موجب موفقيت يا شکست ارکستر مي شود. بنابر اين در پاسخ به اين مسئله که چگونه تصميمات جامعه در مورد مقررات، بر زندگي و شخصيت جامعه تأثير مي گذارد بايد گفت آنچه در نظريه يکپارچه‌سازي اهميت دارد، فعاليت‌هاي اجتماعي انسان‌ها است که بايد داراي ويژگي ذيل باشد:

اولاً: فعاليتي باشد که از نظر اجتماعي به عنوان عمل يک جامعه به عنوان يک کل شناخته شود نه عمل اعضاي آن.

ثانياً: اعمال فردي که اعمال جمعي را تشکيل مي دهند، هماهنگ و مرتبط با هم باشند و به صورت خودآگاهانه انجام شود.

ثالثاً: ترکيب جامعه، متناسب با فعاليت جمعي است.

بنابر اين طبق اين ويژگي‌ها، اعمال حقوقي دولت که از طريق نهادهاي مقننه، اجرايي و قضايي صورت مي پذيرد، منطبق با استدلال يکپارچه‌سازي است. نمايندگان مجلس که به صورت آگاهانه تحت ساختار قانون اساسي به وضع قانون مي پردازند، رفتار فردي را به تصميمات ملي تبديل مي کنند. به طوري که شهروندان جامعه، موفقيت و شکست جامعه خود را در اين اعمال سياسي، به عنوان موفقيت و شکست زندگي خود تلقی مي کنند. اتخاذ اين ديدگاه، موجب مي شود تا اولويت اخلاقي زندگي جمعي با تساهل در ليبرال در تضاد نباشد.^۲ زيرا طبق اين ديدگاه، شهروندان ديگر به دنبال منافع شخصي خود نيستند و

1. Jhon Rawls

2. Ibid. pp.105-197.

به دلیل ادغام با جامعه به منافع دیگران همانند منافع خود با دید یکسان نگاه می‌کنند و در اجرای اخلاق در قالب رعایت قاعده طلایی موفق‌تر خواهند بود.

برای روشن شدن تفاوت نظریه یکپارچه‌سازی با رویکردهای فردگرایانه، می‌توان از مثال «مدیریت منابع آب در یک منطقه دچار خشکسالی» استفاده کرد. در این مثال، دولت به عنوان نهاد حاکمیتی با مشارکت نهادهای قانونگذاری و اجرایی، طرحی را برای مدیریت مصرف آب تصویب و اجرا می‌کند. این طرح شامل قواعدی مانند ممنوعیت کشت محصولات پربار، جریمه مصرف بی‌رویه و تشویق کشاورزان به استفاده از روش‌های نوین آبیاری است. اگر کشاورزان صرفاً به منفعت شخصی خود بیندیشند، امکان دارد با حفر چاه‌های غیرمجاز و مصرف بی‌رویه، با این مقررات به مقابله برخیزند. اما در نظریه یکپارچه‌سازی، کشاورز خود را جزئی از یک کل به نام «جامعه منطقه» می‌بیند و درک می‌کند که اگر منابع آب مدیریت نشود و منطقه دچار بحران شود، زندگی او نیز با مخاطره مواجه می‌شود. بنابراین، رعایت مقررات را نه یک تحمیل بیرونی، بلکه اقدامی در جهت منافع جمعی و در نهایت منافع خود می‌داند. در اینجا، عمل حقوقی دولت (تصویب و اجرای طرح مدیریت آب) یک کنش جمعی است که از تعامل آگاهانه نهادهای حاکمیتی پدید آمده و شهروندان نیز به دلیل یکپارچگی با جامعه، موفقیت این طرح را موفقیت خود تلقی می‌کنند. به طوری که به صورت داوطلبانه، مصرف آب را کاهش می‌دهد و بر رعایت مقررات توسط دیگران نظارت می‌کند. این همان جایی است که قاعده طلایی در سطحی فراتر از اخلاق فردی، در بطن کنش جمعی جامعه تحقق می‌یابد.

۳-۳. بررسی نسبت قاعده طلایی با تحولات حقوق طبیعی

برای تبیین بیشتر نحوه تعامل قاعده طلایی با نظام حقوقی، در ذیل نسبت این قاعده با سه رویکرد مکتب حقوق طبیعی یعنی رویکرد دینی یا کلاسیک، عقلی و تکاملی بررسی می‌شود.

۳-۳-۱. نسبت قاعده طلایی با حقوق طبیعی دینی (کلاسیک)

تحقیق راجع به رابطه حقوق طبیعی با قاعده طلایی، تحقیق در خصوص منابع اصلی عمل

انسان است. به اعتقاد جاستین^۱ و اورقین^۲ و پدران کلیسا از جمله مقامات باسیل^۳، آگوستین هیپو^۴ و حتی حقوقدان اسپانیایی بنام آلفونسو دو کاستر^۵؛ قاعده طلایی در سنت مسیحی با حقوق طبیعی دارای تاریخ مشترک است. به طوری که در دو جا از کتاب مقدس به آن اشاره شده است. ۱- نامه سنت پل^۶ به رومیان که در آن آمده است: «غیرکلیمی‌ها برای خودشان قانونی هستند که به طور طبیعی آنچه را که قانون دستور می‌دهد، انجام می‌دهند. زیرا قانون در قلبشان نوشته شده است» و ۲- در انجیل متی ۷:۱۲ که گفته شده است که قاعده طلایی، خلاصه تورات و نوشته‌های انبیا است.

در دکترین حقوق طبیعی توماس آکویناس^۷ که به تومیسیتیک^۸ معروف است، حقوق طبیعی به معنای در نظر گرفتن روش خاص انسان برای قرار گرفتن در معرض حکومت الهی است. این روش خاص، ریشه در ساختار متافیزیک انسان دارد زیرا انسان برخلاف اشیاء، گیاهان و حیوانات، آزاد و قادر به دستیابی به اهداف خود است. ویژگی متافیزیک استثنایی انسان، او را به یک افق نامحدود مرتبط می‌کند. ارتباط او با این افق، تنها شامل عقل و اراده نمی‌شود و به نوعی به تمام استعدادهای او برمی‌گردد. بنابراین تفسیر انسان، به طبیعت حیوانی صرف یا عقلانیت صرف درست نیست زیرا هرآنچه هست، نسبت به همه وجود اوست. کشش انسان به افق بی‌نهایت را می‌توان میل نامید که آکویناس معتقد است، تجربه مشترک میل انسان در مرزهای تاریخی، نمی‌تواند یک چیز کاملاً برآورده شده از افق نامحدود را پیدا کند. چرا که منظور از افق نامحدود، خداست. اما انسان می‌تواند نشانه و آثار آن را در انسان دیگر که به نوعی دارای آزادی نامحدود است؛ بیابد.^۹ بنابراین طبق دیدگاه حقوق طبیعی دینی، قاعده طلایی به این دلیل اعمال می‌شود که:

1. Justine(100-165).
2. Origen(185-245).
3. Authorities Basil.
4. Augustine of Hippo.
5. Alfonso de Castro.
6. St. Paul.
7. Thomas Aquinas.
8. Thomistic.

۹. به نظر آموزه‌های هگل در مورد تصورات بین‌الذهانی، مرجع اساسی برای توسعه روایت انسان‌شناختی تومیسیتیک است.

الف- انسان از نظر ساختاری و به طور کامل مرتبط با افق بی‌نهایت (خدا) است.

ب- از نظر تاریخی، میل انسان یک چیزی با عنوان افق نامحدود را در این دنیا پیدا نمی‌کند.

پ- با این وجود، انسان در روابط بین‌الذهانی می‌تواند شریکی بیابد که او را از جایگاه هستی‌شناسی خود آگاه کند و تا حدی خواسته او را دریافتن افق نامحدود عملی کند.^۱ اینکه می‌گوییم حقوق طبیعی و قاعده طلایی به ماهیت مشترک انسان‌ها تأکید دارد، از این گفته آکویناس نشأت می‌گیرد: «خوبی کنید و از بدی پرهیزید».^۲ او این جمله را اصل کلی حقوق طبیعی دانسته و اصول دیگر را توضیح آن می‌داند. آکویناس معتقد است انجام اعمال فضیلت‌آمیز، بستگی به شناخت انسان از خیر دارد؛ در مقابل، انجام بدی نشان‌دهنده مشکل انسان در شناخت خیر است. اعمال قاعده طلایی از دیدگاه مفاهمه بین‌الذهانی، می‌تواند راه حل مناسبی برای رفع مشکلاتی که آکویناس بیان کرد باشد زیرا این قاعده در شناسایی نیازهای اساسی انسان و تفکیک آن از آداب و رسوم و سلاقی شخصی تأثیرگذار است. معکوس کردن نقش در قاعده طلایی، یک ابزار ذهنی مؤثر است. اینکه قاعده طلایی دستور می‌دهد که شخص خودش را به جای دیگران بگذارد و از دیدگاه فردی که او را می‌شناسد به خودش نگاه کند، بر اساس دلیل انسان‌شناختی است که سابقاً بیان گردید. چرا که گفته شد انسان دارای آزادی بی‌حد و حصر است. بنابراین به دنبال یک چیز کامل که در تجربه واقعی او تنها می‌تواند انسان دیگر باشد است. لذا رابطه بین‌الذهانی قاعده طلایی، در شناخت خواسته انسان و تحقق آن مؤثر است.^۳

۲-۳-۳. نسبت قاعده طلایی با حقوق طبیعی عقلی

هوگو گروسیوس^۴ رویکرد عقلی به حقوق طبیعی را بیان کرد. او معتقد بود «قواعد حقوق

1. David Horner, Nature as Reason A Thomistic Theory of the Natural Law, Ibid. pp.105-108.

2. Bonum est faciendum et prosequendum, et malum vitandum.

3. Damiano Simoncelli, "From Natura Law to the Golden Rule", University of Minho, Ethics Politics & Society, Vol. 1, No. 5, (2018), pp. 262-266.

4. Hugo Grotius.

طبیعی چنان ثابت و پا برجا است که اگر خدا هم نبود، تغییر در آن‌ها رخ نمی‌داد». همچنین به نظر او حقوق طبیعی همان احکام عقل است که عملی را بر حسب سازگاری با طبیعت عقلایی و اجتماعی انسان، مستحسن یا قبیح تلقی می‌کند. به طوری که خداوند که خالق طبیعت است؛ به همین دلیل آن‌ها را ممنوع یا مجاز دانسته است.^۱

با تغییر مبنای دینی حقوق طبیعی کلاسیک به عقلی و تفکیک میان حقوق و اخلاق، حقوق طبیعی دارای ماهیت حقوقی می‌شود. با این تغییر مبنا می‌توان گفت حقوق طبیعی عبارت است از مجموعه قواعدی که عقل به آن پی می‌برد و با طبیعت اشیاء و امور انسان سازگار است. با این وصف، قواعد حقوق طبیعی وجود عینی می‌یابد زیرا این قواعد به حکم عقل و طبیعت اشیاء وجود دارند و وابسته به اراده عامل نیستند.^۲

مبنای عقلی در قاعده طلایی به دلیل عنصر سازگاری وجود دارد. زیرا این عنصر مستلزم احراز دو اصل: ۱- با وجدان بودن (هماهنگی رفتار مورد نظر با عقیده شخص در مورد رفتار صحیح با خود) و ۲- بی‌طرفی (ارزیابی مشابه در موارد مشابه، صرف نظر از افراد دخیل در آن) است که پذیرش و اعمال آن‌ها از لوازم عقلانیت است. به طوری که اصل با وجدان بودن از مقتضای عقلانیت نظری و استفاده از داده‌های مشترک انسانی (یعنی پسندها و ناپسندهای معقول، متعارف و مشترک انسانی یا حقوق طبیعی) خارج از قدرت، انتخاب و اختیار بشری است و اصل بی‌طرفی از مقتضای عقلانیت عملی است که مانع از تبعیض و خودمحوری در داوری‌های شخصی و رعایت حقوق طبیعی در برخورد با دیگران است. لذا قاعده طلایی منطبق با طبیعت عقلایی و اجتماعی انسانی است که با اعمال آن می‌توان ضمن شناسایی مصادیق حقوق طبیعی، آن را در رفتار با دیگران تعمیم داد زیرا با اعمال قاعده طلایی، ما دیگران را همانند خود دانسته و برای آنها همان حقوقی را قائلیم که برای خود قائلیم. لذا در نظام حقوقی، قانونگذار و قاضی با اعمال قاعده طلایی در قوانین موضوعه و آرای خود، حقوقی را که با طبیعت انسانی سازگار است، برای خود و

۱. محمد مهدی الشریف، منطق حقوقی، پژوهشی در منطق حاکم بر تفسیر و استدلال حقوقی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱) صص ۱۲-۱۳.

۲. ناصر قربان‌نیا، «قرائت‌های گوناگون از حقوق طبیعی»، فصلنامه فقه و حقوق، دوره ۱، شماره ۱، (۱۳۸۳)، ص ۱۶.

دیگران اعمال خواهند کرد.

۳-۳-۳. نسبت قاعده طلایی با حقوق طبیعی تکاملی (مدرن)^۱

طبق این رویکرد، حقوق طبیعی توسعه می‌یابد و بزرگ می‌شود. معنای توسعه نیز به معنای «شدن»^۲ است. بنابراین، حقوق طبیعی از دو منظر قابل پیشرفت است. پیشرفتی که با تکیه بر اراده پوزیتیویستی و با مسیری که عقل با تکامل خود روشن می‌کند، تحقق می‌یابد.^۳

منظر نخست پیشرفت، مربوط به توسعه مفهومی و ظرفیتی خود اصول حقوق طبیعی است که باید از دریچه عقل انسانی دیده شود. به تعبیر بهتر، حقوق طبیعی نیست که تکامل می‌یابد بلکه این عقل است که پیشرفت می‌کند و به عنوان آئینه حقوق طبیعی عمیق‌تر می‌شود و به این نتیجه می‌رسد که برای جلوگیری از آثار منفی پیگیری منافع شخصی و منازعات ناشی از آن، همچنین رسیدن به ثبات، امنیت اجتماعی و کارآمدی نظام حقوقی، باید قاعده طلایی توسط قانونگذار و قاضی در هنگام وضع قانون و صدور رای رعایت شود.

منظر دوم پیشرفت، مربوط به انطباق حقوق طبیعی با محیط اجتماعی - تاریخی است. در واقع حقوق طبیعی ملاکی است که با تکیه بر آن، عقل به قضاوت و توجیه حقوق موضوعه می‌نشیند و حقوق موضوعه نیز حقوق طبیعی را در محیط اجتماعی اجرایی می‌کند تا جایی که بتوان گفت قانون تصویبی، حقوق طبیعی را عملیاتی نموده است.^۴ از این منظر تحقق عینی قاعده طلایی و تأثیرگذاری آن بر محیط اجتماعی مستلزم اراده قانونگذار در تصویب قانون بر اساس مفهوم این قاعده است که به مصادیق قانونی آن در مباحث قبل اشاره گردید. طبق این رویکرد، ارتباط حقوق موضوعه با حقوق طبیعی در واقع همان ارتباطی است که در اندیشه ژان دابن^۵ میان اصول و قواعد حقوقی وجود دارد. لذا نسبت

1. Complementary natural rights (modern).

2. To become.

3. Georges Renard, *théorie de l'institution: essai d'ontologie juridique*, Ibid, p.680.

۴. مهدی شهابی، حقوق طبیعی مونتسکیو؛ تأملی بر نسبت متافیزیک و واقعیت در اندیشه حقوق طبیعی، پیشین، صص ۹۰-۹۶.

5. Jean Daubon.

قاعده طلایی با نظام حقوقی همان نسبت اصول کلی حقوقی به نظام حقوقی است. به طوری که با اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی، حقوق طبیعی در محیط اجتماعی قابلیت اجرا می‌یابد که در قسمت بعدی به تفصیل به تبیین نقش و آثار آن با عنوان اصل کلی حقوقی پرداخته می‌شود.

۴. قاعده طلایی به عنوان اصل کلی حقوقی

اصول کلی حقوقی، مناسبترین عنوانی است که برای تبیین نقش قاعده طلایی در نظام حقوقی می‌توان استفاده کرد. لذا برای تبیین بیشتر موضوع، ابتدا به تعریف و مقایسه ویژگی‌های اصول کلی حقوقی با قاعده طلایی، پرداخته و سپس نسبت قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در نظام حقوقی بررسی می‌شود.

۴-۱. تعریف و مقایسه ویژگی‌های اصول کلی حقوقی با قاعده طلایی

واژه «اصل»، در اصل حقوقی به معنای مبنا و آنچه بنیاد را تشکیل می‌دهد و منظور از واژه «حقوقی» در ترکیب مزبور، حقوق موضوعه است.^۱ طبق تعریف جامع از اصول کلی حقوقی، این اصول شامل احکامی کلی، دائمی و الزامی است که مبنای حقوق موضوعه قرار گرفته و عقل مستقل، آن را برای تضمین حقوق اساسی و سعادت انسان‌ها ضروری می‌داند و نقش هدایتگرانه‌ای در نظام حقوقی دارد.^۲

این تعریف با توجه به ویژگی‌ها و عناصر تشکیل‌دهنده قاعده طلایی با آن منطبق است. زیرا قدمت این قاعده که به اندازه زندگی انسان بر کره زمین است و قابلیت اعمال آن در کلیه رفتارهای ساده تا پیچیده، نشان‌دهنده دوام و کلیت آن است. همچنین اشاره به مفهوم این قاعده در کلام حکیمان سراسر دنیا، نشان‌دهنده ارتباط عمیق آن با عقل بشری، نه فرهنگ و مذهب خاص دارد. به طوری که سابقاً اشاره گردید، عنصر عقلانی این قاعده؛

۱. علی‌عباس حیاتی، «مفهوم اصل حقوقی و مقایسه آن با قاعده حقوقی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه)»، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، دوره ۲، شماره ۱۴، (۱۳۹۷)، ص ۳۰.

۲. عابدین مؤمنی و حمید مسجدسرای، «اصل‌اندیشی در نظام حقوقی اسلام»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۴، شماره ۷، (۱۳۹۱)، ص ۸۰.

سازگاری است که مستلزم احراز دو اصل باوجودان بودن و بی‌طرفی است که پذیرش و اعمال آن‌ها از لوازم عقلانیت است. مضافاً وجود همین دو اصل عقلانی در قاعده طلایی، موجب شناسایی مصادیق حقوق طبیعی و تعمیم آن به دیگران می‌شود و به آن همانند اصل کلی حقوقی، نقش هدایتگرانه‌ای در نظام حقوقی می‌دهد که باعث تضمین حقوق اساسی و سعادت انسان‌ها می‌شود. به طوری که در مقام بررسی نسبت میان نظام اخلاقی با نظام حقوقی نیز اشاره شد که تعامل این دو نظام، از نوع تناسب است. یعنی قانونگذار و قاضی باید از این قاعده به عنوان ضابطه‌ای برای ارزیابی قواعد و آرای خود استفاده کنند تا از تصویب قوانین و صدور آرای مغایر با اخلاق، ارزش‌ها و حقوق اساسی جامعه اجتناب کنند.

از طرفی قاعده طلایی همانند اصول حقوقی؛ ماهیت آرمانی، اخلاقی و انتزاعی دارد. به طوری که وجود عنصر تخیل و ارزیابی رفتار مورد نظر با رفتار معقول و متعارف در ذهن، ضمن ایجاد همدلی^۱ و رعایت اخلاق بین انسان‌ها، منطبق با ماهیت انتزاعی است. مضافاً از آنجایی که این قاعده، خود-آغازگر^۲ و خود-اجبار^۳ است و عامل در زمان اعمال آن، در درون خویش در مورد نحوه رفتار خود با دیگران به قضاوت می‌نشیند و به کنترل ارادی آن اقدام می‌کند،^۴ همانند اصول حقوقی مربوط به مقام ثبوت است نه اثبات^۵ زیرا مقام ثبوت مربوط به رابطه درون ذهن است و مقام اثبات، مربوط به رابطه بین ذهن با خارج است.^۶

۱. در همدلی، فرد خود را در جای دیگران می‌گذارد و علایق و باورهای آنها را تصور می‌کند. به طوری که انسان هنگامی که خود را در جایگاه دیگران فرض و احساس می‌کند؛ با توجه به غریزه خویش‌خواهی، چیزی را برای خود می‌پسندد که مصادق نیکی و خیر برای خود است و بر پایه همین احساس، برای دیگران هم بد نمی‌خواهد. احمد دیلمی، «عدالت به مثابه انصاف در سنت اسلام شیعی»، نشریه علوم حدیث، دوره ۲۴، شماره ۹۱، (۱۳۹۸)، صص ۶۸-۴۸.

2. Self-initiator.

3. Self-forced.

4. Joyce Hertzler, On Golden Rules, Ibid. p.426.

۵. مقصود از مقام ثبوت، مقام واقع و نفس‌الامر و مقصود از مقام اثبات، مرحله‌ای است که تلاش می‌شود واقع و نفس‌الامری احراز شود. به طوری که برای اثبات، نیاز به ابزاری مانند ادله یقینی (اقرار، شهادت شهود)، ادله ظنی (اماره) و ادله شککی (اصول عملیه) است. شیخ مرتضی انصاری، مکاسب، ج ۲ (قم: انتشارات دهقانی، ۱۳۷۶) ص ۵.

۶. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، ج ۱۷ (تهران: صدرا، ۱۳۸۰) ص ۴۱۲.

۲-۲. بررسی نسبت قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در نظام حقوقی

اصول حقوقی، گزاره‌های کلی نانوشته‌ای هستند که از ضروریات عقلی و اخلاقی یا از تجربیات عملی سرچشمه گرفته و اساس نظام حقوقی قرار می‌گیرند. این اصول، گاه به عنوان منبع مستقل و گاه به عنوان منبع تکمیلی در نظام حقوقی نقش‌آفرینی می‌کنند. لذا برای تبیین نسبت قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در نظام حقوقی، این دو دیدگاه بررسی می‌شود:

طبق دیدگاه اول، اصول حقوقی به عنوان منبع مستقل برای نظام حقوقی محسوب می‌شوند و در عرض و حتی بالاتر از قانون قرار می‌گیرند زیرا اصول حقوقی ریشه در ارزش‌هایی دارند که فراتر از نظام حقوق موضوعه هستند. طبق این دیدگاه، قواعد حقوقی که خود از اصول حقوقی اقتباس می‌شوند، صلاحیت این را ندارند که درباره اعتبار و ارزش اصول حقوقی اظهارنظر کنند.^۱ این نظر، مورد حمایت طرفداران مکتب حقوق طبیعی و قابل اعمال در مرحله قانونگذاری است. زیرا در این مرحله، قانونگذار در پی کشف فهم عرفی و درک مستقیم نوع انسانی است که با اعمال قاعده طلایی بدست می‌آید. فهم عرفی در واقع درجه‌ای از ارزیابی است که میان قانونگذار و انسان‌هایی که برای آنها وضع قانون می‌کند، مشترک است. به طوری که قانونگذار با روش انحصارگرایانه و کلی باید قانونی را برای دیگران وضع کند که فهم عرفی آن را به عنوان حق درست می‌داند. برای این کار کفایت قانونگذار خود را به جای شهروندان بگذارد و فهم متعارف و مشترک آنها را دریابد. البته برای درک فهم عرفی، فکر کارکردی نیکلاس لومان^۲ بهتر از اندیشه‌های اجماعی هابرماس^۳ است. زیرا طبق نظر لومان حقیقت، هنجاری عام نیست بلکه امر کارکردیست که در درون سیستم مشخص می‌شود. گویی لومان می‌گوید هیچگاه معلوم نخواهد شد که چرا حریت در ماده ۹۶۰ قانون مدنی خوب است و بردگی بد، مگر اینکه به کارکرد (خدمات) حریت و آسیب بردگی برای دیگران توجه کنیم.^۴

۱. علی اسلامی‌پناه، مقدمه علم حقوق (تهران: گنج دانش، ۱۴۰۴) ص ۴۱۲.

2. Niklas Loman.

3. Habermas.

۴. حسن جعفری‌تبار، منطق حیرانی (تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۹) صص ۱۵۶-۱۶۶.

طبق دیدگاه دوم، اصول حقوقی به مثابه منبع تکمیلی برای نظام حقوقی هستند. این دیدگاه در بین طرفداران مکتب اثبات‌گرایی که معتقدند اصول حقوقی منبعی در ذیل قانون می‌باشد، متداول است. طبق این دیدگاه، اصول حقوقی همانند قاعده طلایی، زمانی ارزش و اعتبار دارد که در یک نظام حقوقی معین به عنوان منبع حقوق به رسمیت شناخته شود. در چنین موردی، اصول حقوقی هرچند وضع نشده‌اند ولی چون مورد تأیید نظام حقوقی هستند از اجزای آن و لازم‌الاجرا هستند. طبق این دیدگاه، ضرورت حفظ امنیت در روابط حقوقی جامعه ایجاب می‌کند که اصول حقوقی منبع تفسیری و تکمیلی باشند. بنابراین وقتی نظام حقوقی استناد به اصول حقوقی را مجاز می‌داند، قضات ملزم به مراعات آن خواهند بود. در نظام حقوق نوشته، وظیفه قاضی فقط اعمال قواعد وضع شده است نه انطباق آن با اصول.^۱ لذا قاضی نمی‌تواند قواعد را به دلیل مغایرت با اصول حقوقی همانند قاعده طلایی تعطیل یا ابطال کند.^۲ این دیدگاه منطبق با رویه قضایی ایران است زیرا قاضی صرفاً به استناد اصل ۷۳ قانون اساسی و ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی، می‌تواند قوانین ناعادلانه را بر مبنای روش تفسیری منطبق با قاعده طلایی تفسیر کند و در صورت سکوت، نقص، ابهام و تناقض قانون به تکمیل آن طبق اصول حقوقی همانند قاعده طلایی اقدام نماید. مؤید این امر، دیدگاه حقوق دانانی است که معتقدند انصاف^۳ (قاعده طلایی) نوعی حقوق نرم است که با قرار گرفتن در کنار حقوق از انعطاف‌ناپذیری و سختی آن می‌کاهد.^۴ بنابراین نسبت قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در سطح قانونگذاری منطبق با دیدگاه اول و در سطح قضاوت، منطبق با دیدگاه دوم است.

۱. علی اسلامی‌پناه، مقدمه علم حقوق، پیشین، صص ۴۰۹-۴۱۲.

۲. البته باید بین قوانین آمره و تکمیلی تفاوت قائل شد. زیرا در قوانین تکمیلی، قاضی این اختیار را دارد که براساس اوضاع و احوال پرونده، برخلاف آن حکم دهد. عرفان مطیفی فرد، مبانی قاعده انصاف و نقش آن در تفسیر قوانین و قراردادهای کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تفت (۱۳۹۴)، صص ۲۲-۲۰.

۳. در تفسیر انصاف چنین آمده است که از حق به دیگران اعطا کنی همانند حقی که از دیگران برای خود طلب می‌کنی. محمد مرتضی حسینی زبیدی، تاج العروس، ج ۲۴ (قم: دارالهدایه، ۱۴۰۸)، ص ۱۶۶.

۴. اعظم امینی، «بازاندیشی رابطه انصاف و حقوق»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۵، شماره ۱۶، (۱۳۹۵)، ص ۳۰.

۳. بررسی آثار اعمال قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در نظام حقوقی

در این قسمت، آثار اعمال قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی در نظام حقوقی با بررسی اصل فردی کردن مجازات در حقوق کیفری و اصل متعارف بودن در حقوق قراردادهای مدرن و حقوق مسئولیت مدنی مورد مطالعه قرار می‌گیرد.

۳-۱. تأثیر قاعده طلایی در اصل فردی کردن مجازات

فردی کردن مجازات عبارتند از: «تعیین نوع، میزان و نحوه تحمیل مجازات بر بزه کار بر اساس مصلحت او و جامعه (دیگران)».^۱ البته نباید نقش مقنن را در مسأله مجازات نادیده گرفت و تمامی اختیارات را به قاضی داد^۲ زیرا اصل قانونی بودن مجازات در کنار اصل فردی کردن اهمیت دارد. بنابراین تعریف مناسب اصل فردی کردن مجازات این است: «اعمال و اجرای مجازات متناسب با شخصیت و ویژگی‌های جسمانی، روانی و اجتماعی مجرم که به اعتبار ماهیت جرم ارتكابی یا خصوصیات مجنی علیه از طریق مقنن پیش‌بینی شده و از سوی قوه قضائیه و مجریه به منصفه ظهور رسیده و ممکن است حسب مورد منجر تشدید، تخفیف یا تعلیق و... مجازات گردد».

با توجه به این تعریف، فردی کردن مجازات بر همه مراحل تحمیل مجازات یعنی تقنین، دادرسی و اجرای حکم حاکمیت دارد.^۳ لذا اعمال قاعده طلایی به این معناست که قانونگذار، قاضی و دادرس اجرای حکم در زمان تعیین و اجرای مجازات، خود را به جای مجرم با همان محدودیت‌های شخصیتی و اجتماعی قرار داده و متناسب با این نارسایی‌ها برای اعمال مجازات متناسب، چاره‌اندیشی کنند. اعمال قاعده طلایی به اجرای عدالت غیرمحافظة کارانه در حقوق جزا منجر می‌شود زیرا در عدالت محافظه کارانه، برای جرم مشابه، مجازات مشابه اعمال می‌شود. در حالی که در عدالت غیرمحافظة کارانه، به

1. George Fletcher, *Basic Concepts of Legal Thought* (New York: Oxford University Press, 1999) p. 76.

2. Ian Mcleod, *Legal Theoty* (London: Macmillan Press, 1999) p.53.

۳. مهدی کی‌نیا، مبانی جرم‌شناسی، ج ۱ (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹) ص ۱۶۷.

شخصیت و موقعیت اجتماعی مجرم بر اجرای عدالت واقعی توجه می‌شود^۱ به طوری که این اقدام او را از عواقب اعمال خود آگاه خواهد ساخت که مهمترین فایده آن ممانعت از تکرار جرم می‌باشد. برای نائل شدن به این هدف، قانونگذار، قاضی و دادرس اجرای حکم باید مجرم را به خوبی بشناسد و شیوه‌های بازآفرینی را در مورد او اعمال نماید.^۲ این مهم تنها از طریق اعمال قاعده طلایی امکان‌پذیر است چرا که تفاوت زیستی و موقعیت اجتماعی بزه‌کاران بر ماهیت متفاوت جرائم و انگیزه‌های گوناگون دست یازیدن به آن‌ها تأثیر می‌گذارد.

اعمال قاعده طلایی در مرحله تقنین با پیش‌بینی نهادهای حقوقی نظیر تعلیق اجرای مجازات، آزادی مشروط، عفو، تبدیل مجازات، اعمال کیفیت مشدده و مخففه، حداقل و حداکثر یا حبس‌های متفاوت صورت می‌گیرد و در مرحله قضاوت نیز با اعطای اختیارات حساب شده به قاضی امکان‌پذیر است. به همین منظور، قاضی برای اعمال قاعده طلایی نیاز به آگاهی کامل از قانون، سیاست جنایی، اوضاع و احوال اجتماعی، مطالعه کامل شخصیت بزه‌کار و شرایط تحقق بزه و ملاحظه حال زیان‌دیده از جرم و در صورت لزوم مشورت با صاحب‌نظران دارد تا بتواند با اطلاعات کامل، خود را به جای بزه‌کار گذاشته و در خصوص مجازات متناسب تصمیم‌گیری نماید. در مرحله اجرا نیز بزه‌کار تحت ارزیابی مجدد قرار می‌گیرد تا متناسب با نتایج جدید که در فاصله زمانی بین انشای حکم تا زمان اجرای آن بدست آمده و یا نتایجی که در اثر تحمل بخشی از مجازات و اقدام تأمینی حاصل شده است، در اعمال مجازات متناسب تجدیدنظر شود. در این مرحله، اعمال قاعده طلایی با استفاده از اطلاعات پرونده شخصیت موضوع ماده ۶۳ «آیین‌نامه سازمان زندان‌ها و اقدامات تأمینی کشور» مصوب ۱۴۰۰/۲/۲۸ امکان‌پذیر است.^۳

1. Andrew Ashworth, *Criminal Justice and Deserved Sentences* (London: Duff Antony Dartmouth, 1993) p.384.

۲. ویلیام کی فرانکنا، *فلسفه اخلاق*، ترجمه هادی صادقی (تهران: موسسه فرهنگی طه، ۱۳۸۳) ص ۱۱۵.

۳. سید سجاد کاظمی و احسان زرخ، «تبلور قاعده انصاف در اصل فردی کردن مجازات‌ها»، *مجله تعالی حقوق*، دوره ۱، شماره‌های ۱۶ و ۱۷، (۱۳۹۱)، صص ۵۶-۵۰.

۳-۲. تأثیر قاعده طلایی در اصل متعارف بودن

در این بخش تأثیر قاعده طلایی در قالب اصل متعارف بودن در حقوق قراردادهای مدرن و حقوق مسئولیت مدنی بررسی می‌شود.

۳-۲-۱. اصل متعارف در حقوق قراردادهای مدرن

اصل متعارف بودن یا همان معقولیت^۱ یکی از اصول حقوقی است که در حقوق قراردادهای مدرن اروپایی مطرح است. متعارف بودن به معنای آنچه که یک انسان متخلص به اخلاق و عقل، در اوضاع و احوال مشابه انجام می‌دهد. به عبارت دیگر همان انسانی که چیزی را که می‌پسندد برای خود در قرارداد اعمال شود، برای دیگران اعمال می‌کند. این اصل که ناشی از اعمال قاعده طلایی است، به عنوان اصل تکمیلی و محدود کننده، برای پر کردن خلأهای قراردادی، ابطال شروط غیرمنصفانه و ابهام‌زدایی و برقراری عدالت محسوب می‌شود و به لحاظ اهمیتی که دارد در اغلب اسناد بین‌المللی در زمینه حقوق قراردادهای^۲ به آن اشاره شده است. استفاده از اصطلاح متعارف بودن به جای معقولیت، ناشی از تحولات عقلانیت حقوقی و تفسیر آن به مقبولیت اجتماعی است. به طوری که با این امر، مفاهیم فاقد عینیت معقول یا نامعقول، از جنبه ذهنی و شخصی خارج شده و جنبه نوعی به خود گرفته‌اند.^۳

البته برخی معقولیت را هدف گرا و متعارف‌بودن را ارزش گرا می‌دانند. اینان قابلیت اطمینان را از عناصر معقولیت و متعارف‌بودن را مرتبط با روش زندگی صحیح می‌دانند. در ماده ۵۱ حقوق پیشنهادی مشترک بیع اروپا^۴ نیز متعارف بودن به طور عینی با توجه به ماهیت قرارداد، اوضاع و احوال و رویه‌های حرفه‌ای تعیین می‌شود. در حقوق ایران،

1. Principle Reasonableness.

۲. مانند ماده ۱-۳۰۲ اصول حقوق قراردادهای اروپایی (PECL)، ماده ۱-۲۰۱ اصول قراردادهای تجارت بین‌المللی (UPICC)، ماده ۵ حقوق پیشنهادی مشترک بیع اروپا (CESL)، ماده ۱-۱۰۴ اصول و قواعد نمونه حقوق خصوصی اروپا (DCFR). محمدتقی رفیعی و امیر باقریان، «اصل معقولیت در حقوق قراردادهای ایران»، مجله حقوق اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۷۰، (۱۴۰۰)، ص ۸۰.

۳. محمد مهدی الشریف، منطق حقوقی، پیشین، ص ۳۱۵.

4. European Common Offer Laws.

متعارف بودن به چیزی که معمول حرف است، تعبیر شده^۱ که حظی از عقل و مصلحت نوعی دارند و از مقبولیت اجتماعی برخوردارند. از طرفی به نظر برخی از حقوقدانان، مبنای قدرت عرف به لحاظ ماهوی، طبیعت انسان و زندگی اجتماعی است.^۲ بنابراین مبنای اصل متعارف بودن، اعمال قاعده طلایی است زیرا انسان هنگامی که خود را به جای دیگران می‌گذارد و از دیدگاه آنها به موضوع نگاه می‌کند، در پی کشف دیدگاه متعارف و معقول است نه اعمال سلیقه شخصی که این امر می‌تواند دو نقش در حقوق قراردادها ایفا کند:

الف- به عنوان اصل تکمیلی برای پر کردن خلأهای ناشی از قصد طرفین؛

ب- به عنوان اصل محدودکننده برای ابطال شروط غیرمتعارف.

به عبارت دیگر، قاعده طلایی در قالب اصل متعارف بودن، آنچه را که باید طرفین قصد کنند ولی نمی‌کنند را به طرفین منسوب می‌کند و آنچه را که قصد شده ولی غیرمتعارف است و هیچ کس اعمال آن را برای خود و نزدیکانش نمی‌خواهد، باطل می‌کند.

۲-۲-۳. اصل متعارف در حقوق مسئولیت مدنی

اعمال قاعده طلایی در حقوق مسئولیت مدنی، در قالب «نظریه رفتار غیرنگر»^۳ امکان‌پذیر می‌باشد که برای نخستین بار در سال ۲۰۱۰ توسط پیترا/م جرهارت^۴ مطرح شد. طبق این نظریه، عامل زیان به دلیل عدم توجه مناسب به رفاه دیگران، منفعت‌طلبی و در نظر نگرفتن طرح‌ها و اولویت‌های قربانی در طرح‌ها و اولویت‌های خود مسئولیت مدنی دارد. بنابراین طبق این دیدگاه، در مسئولیت مبتنی بر تقصیر برای اینکه عامل زیان مطابق معیار «انسان معقول و متعارف» رفتار کند تا مسئولیتی نداشته باشد، وظیفه دارد با اعمال قاعده طلایی، در تمام اعمالش منافع خود و دیگران را یکسان در نظر بگیرد.^۵ قاضی نیز برای احراز تقصیر

۱. محمد جعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۲) ص ۶۱۲.

۲. ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵) ص ۲۹۴.

3. The Theory of Other-regarding Behavior.

4. Peter M. Gerhart.

۵. عباس میرشکاری و فاطمه رضانی، «تبیین نسبت قاعده طلایی با مسئولیت مدنی»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، دوره

۲۵، شماره ۱، (۱۴۰۳)، صص ۴۱-۴۰.

باید دو موضوع را بررسی کند: ۱- آیا عامل زیان وظیفه داشته در اقداماتش، رفاه دیگران را در نظر بگیرد؟، ۲- دامنه وظیفه عامل برای در نظر گرفتن رفاه دیگران هنگام تعارض با رفاه خودش، تا چه حدی بوده است؟ البته عامل وظیفه ندارد تا به هر نحوی منافع قربانی را تضمین کند بلکه صرف توجه معقول و متعارف کفایت می‌کند.^۱ معیار تشخیص وجود وظیفه در نظر گرفتن رفاه دیگران، انتخاب عامل برای درگیر شدن در فعالیتی است که بر رفاه دیگران تأثیر می‌گذارد. این انتخاب نشان می‌دهد که عامل به طور داوطلبانه خود را در وضعیت استقرار تعهد به در نظر گرفتن رفاه دیگران قرار داده است.^۲ برای تشخیص محدوده وظیفه عامل، باید به دنبال درک رابطه بین رفتار عامل با تصمیمی باشیم که هر عامل متعارف و معقولی در شرایط وقوع خسارت می‌گیرد زیرا درک رابطه بین رفتار عامل و آسیب قربانی فقط با ارزیابی طیف ملاحظات انسان متعارف در آن شرایط امکانپذیر است.^۳ به طوری که اگر آن شرایط به تصمیمات عامل ارتباطی نداشت یا فراتر از توانایی او برای درک و ارزیابی بود، عامل دیگر مسئولیت ندارد. در واقع مفهوم عامل اخلاقی^۴ عنصر تعیین‌کننده برای مسئولیت در قبال رفاه دیگران است و آن کسی است که با تصمیم‌گیری‌های متفاوت، توانایی ایجاد تغییر در زندگی دیگران را دارد.

اینکه خسارت قربانی باید در محدوده عاملیت اخلاقی باشد تا موجب مسئولیت شود، بیانگر محدود کردن مسئولیت فردی برای حفظ انسجام اجتماعی است زیرا حتی زمانی که عامل باید رفاه دیگران را در نظر بگیرد، ممکن است به دلیل محدودیت‌هایی مانند عدم قطعیت امور، عقلانیت و توانایی محدود در کسب، تلفیق و ارزیابی اطلاعات نتواند به طور

1. John C.P. Goldberg & Benjamin C. Zipursky, "The Restatement (Third) and the Place of Duty in Negligence Law", Fordham Law School, Vanderbilt Law Review, Vol. 15, No. 54, (2001), pp. 658-678.

2. Jonathan Cardi & Michael Green, "Duty Wars", University of Kentucky College of Law, Southern California Law Review, Vol. 10, No. 81, (2008), pp. 671-701.

3. John C.P. Goldberg, "Rethinking Injury and Proximate Cause", University of San Diego, Sandiego Law Review, Vol. 33, No. 40, (2003), pp. 1315-1323.

4. Moral Agency.

واقعی تأثیر تصمیم خود را بر رفاه دیگران بداند.^۱ به طوری که در چارچوب نظریه حقوق طبیعی، «حق ندانستن»^۲ یکی از حقوق ذاتی انسانی است. البته ندانستن، صرفاً به معنای فقدان اطلاعات نیست بلکه فرآیند روانی پیچیده، آگاهانه و اختیاری است که به عنوان راهبرد مقابله در برابر تجربیات طاقت فرسا مانند حوادث منجر به مسئولیت به کار می‌رود. شخص در حالت دوگانه، دانستن و ندانستن قرار می‌گیرد.^۳ از طرفی شرایط فوق‌العاده را از شرایط عادی تشخیص می‌دهد و از طرف دیگر به دلیل ناتوانی ذهنی قادر نیست شرایط فوق‌العاده‌ای که موجب مسئولیتش می‌شود را از دیگر شرایط تشخیص بدهد. به طوری که قانون هم درک می‌کند که ممکن است انتخاب‌های اشتباه، معقول و متعارف باشند.^۴ به علاوه، عامل می‌تواند هنگام تصمیم‌گیری، فرضیات معقولی در مورد اقدامات احتیاطی دیگران برای محافظت از خود داشته باشد تا عدم موفقیت او در محافظت از دیگران، منشأ مسئولیتش نباشد. برای این منظور، باید شناخت متعارفی از طبیعت انسان داشته باشد تا بداند چه زمانی احتمالاً زیان‌دیده از خود محافظت نمی‌کند و او مجبور است اقدامات احتیاطی خود را برای محافظت از او پیش‌بینی کند.^۵ لیکن می‌توان گفت اعمال قاعده طلایی از طریق معیار «انسان معقول و متعارف»، موجب شناسایی شرایط، عوامل و ارزش‌هایی می‌شود که تحمیل مسئولیت مبتنی بر تقصیر را توجیه کرده و آن را از حالت عینی و غیرواقعی که ناشی از توجه صرف به رفتار عامل زیان است، خارج می‌کند و به یک حالت ذهنی و فرآیند فکری که انتظار می‌رود انسان متعارف هنگام تصمیم‌گیری در مورد نحوه

۱. حبیب ا... رحیمی و نسرين خدارحمی، «اثر عدم قطعیت بر انگیزه عامل زیان در مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر با رویکرد اقتصادی»، مجله علمی مطالعات حقوقی، دوره ۱۵، شماره ۲، (۱۴۰۲)، ص ۲۲۱.

2. The Right Not to Know.

۳. عباس میرشکاری و جمشید زرگری، «در چمن بی‌خبری: درباره حق ندانستن»، فصلنامه علمی پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۲، (۱۴۰۴)، ص ۱۴۸.

4. Richard W. Wright, "The Efficiency Theory of Causation and Responsibility: Unscientific Formalism and False Semantics", Chicago- Kant law Review, Vol. 21, No. 63, (1978), pp. 553-568.

۵. دعوای Sinram v. Pennsylvania Ry. Co (1932) در این پرونده متهم حق داشت فرض کند که صاحب اسکله از وجود نفت سوختگیری در کشتی و احتمال خطر آتش‌سوزی آگاه است و اقدامات احتیاطی لازم را در مواجهه نشت نفت در اسکله انجام خواهد داد.

رفتار با دیگران داشته باشد، تمرکز می‌دهد. اعمال قاعده طلایی، موجب فراهم آوردن منبعی از ارزش‌های مناسب برای عامل متعارف جهت ادغام رفاه دیگران با رفاه خود شده و انسجام اجتماعی را از طریق اجرای کارآمدتر و واقعی‌تر ملاک‌های قانونی بهبود می‌بخشد.

نتیجه‌گیری

قاعده طلایی که مقرر می‌دارد: «هرآنچه برای خود می‌پسندی، برای دیگران بپسند و هر آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگران مپسند»، نزدیکترین مسیر عقلانیت به عدالت واقعی است زیرا عنصر سازگاری آن که متشکل از دو اصل با وجدان بودن و اصل بی‌طرفی است، حلقه اتصال عقلانیت نظری به عقلانیت عملی می‌باشد و عنصر تخیل و معکوس کردن نقش موجب همدلی، توجه به شرایط و کیفیت زندگی دیگران و برقراری عدالت ماهوی است. از طرفی اعمال این اصل اخلاقی، باعث نادیده گرفتن منافع خود، توجه صرف به حقوق دیگران و ایثار نسبت به آن‌ها نمی‌شود بلکه هدف از اعمال آن، تأمین حقوق خود در کنار رعایت حقوق دیگران است. به طوری که بخش‌های جاری آن همانند نظام حقوقی، منع آسیب به دیگران از طریق عدم استفاده ابزاری از آن‌ها برای منافع شخصی و اداره منابع محدود اجتماعی است. زیرا خواسته‌های مشابه انسان‌ها در کسب قدرت و اعتبار اجتماعی باعث سوء استفاده از یکدیگر در راستای منافع شخصی، تجاوز به حقوق هم و محدودیت در بهره‌مندی از منابع اجتماعی می‌شود. لذا تنظیم قواعد حقوقی و آیین رسیدگی به اختلافات در نظام حقوقی طبق قاعده طلایی ضرورت می‌یابد. به طوری که اگر قانونگذار در هنگام تصویب قانون و قاضی در هنگام صدور رای با اعمال قاعده طلایی، آنچه را که برای خود در آن وضعیت می‌پسندند، برای دیگران نیز بپسندد و اعمال کند؛ با این عمل، ضمن تأمین اهداف نظام حقوقی در برقراری عدالت و نظم، به افزایش کارایی آن نظام کمک کرده است.

بنابراین قاعده طلایی می‌تواند از حیث آثار اجتماعی و حقوقی خود، به قاعده و رای تبدیل شود و دارای ضمانت اجرا گردد و یا قاعده یا رای حقوقی با آن ارزیابی شود. زیرا اعمال این قاعده با شناسایی مصادیق حقوق طبیعی و تعمیم آن به دیگران ارتباط مستقیم

دارد. به طوری که شناخت و پیگیری خیر و پرهیز از بدی و شرّ که از اصول اساسی حقوق طبیعی است، تنها از طریق رابطه بین‌الاذهانی قاعده طلایی میسر است. انسان در روابط بین‌الاذهانی می‌تواند شریکی بیابد که او را از جایگاه هستی‌شناسی خود آگاه کند و از دیدگاه فردی که او را می‌شناسد به خودش نگاه کند. قاعده طلایی، ابزار ذهنی مؤثری برای شناخت حقوق و نیازهای اساسی انسان فراهم می‌کند و با ایجاد هنجار سازگاری بین خود و دیگران موجب استفاده از اطلاعات مشترک انسانی (فهم عرفی) و تعمیم آن به دیگران می‌شود. لذا اعمال آن در نظام حقوقی منجر به انطباق حقوق طبیعی با محیط اجتماعی و اجرایی شدن آن می‌شود به طوری که از ارتباط حقوق طبیعی با حقوق موضوعه، می‌توان به نقش قاعده طلایی به عنوان اصل کلی در نظام حقوقی پی برد. البته ویژگی‌های دیگری نیز باعث تقویت این برداشت می‌شود مانند اینکه قاعده طلایی همانند اصول حقوقی، دارای ماهیت آرمانی و اخلاقی بوده، از مقبولیت عقلانی برخوردار است و به جغرافیای، فرهنگ و مذهب خاصی ارتباط ندارد بلکه به مفهوم آن در تمام ادوار تاریخ اشاره شده است. این قاعده به دلیل عنصر تخیل و معکوس کردن نقش، همانند اصول حقوقی، دارای ماهیت انتزاعی است.

اعمال این قاعده همانند اصول حقوقی، دلیل توجیهی قواعد حقوقی و آرای قضایی است. البته نقشی که این قاعده در مرحله قانونگذاری ایفا می‌کند متفاوت از نقش آن در مرحله قضاوت است. به طوری که قاعده طلایی در مرحله قانونگذاری، منبع مستقل برای نظام حقوقی است و اعتبار قواعد با آن سنجیده می‌شود زیرا قانونگذار در پی کشف فهم عرفی و درک مستقیم نوع انسانی است که مستقیماً با اعمال قاعده طلایی بدست می‌آید اما در مرحله قضاوت، منبع تکمیلی برای نظام حقوقی است. به طوری که قاضی با استفاده از تجویز اصل ۷۳ قانون اساسی و ماده ۳ قانون آیین دادرسی مدنی، برای تفسیر قانون و تکمیل آن در موارد سکوت، نقص، ابهام و تناقض می‌تواند از قاعده طلایی به عنوان اصل حقوقی استفاده کند اما نمی‌تواند قوانین صریح را به دلیل مغایرت با مفهوم قاعده طلایی نادیده بگیرد زیرا او مامور اجرای قانون است.

اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی، عقلانیت و کارایی آن را تضمین می‌کند زیرا

فرض حکمت در نظام حقوقی، صرفاً شامل دقت منطقی الفاظ به کار رفته نیست بلکه حق این است که حکمت را در حفظ اصول اخلاقی و عقلی مانند قاعده طلایی دید که حکم به سازگاری بین قانونگذار و قاضی با شهروندان در وضعیت مشابه می‌دهد. مضافاً قوانین مجلس و آرای صادره از مراجع قضایی یکی از سازوکارهای تحقق اهداف حاکمیت هستند و همراهی مردم با آن در شکل‌گیری نظام حقوقی کارآمد بسیار مؤثر است. دغدغه تبعیت مردم از قوانین و آرای صادره، همواره دغدغه نظام حقوقی بوده است. اعمال قاعده طلایی در زمان تصویب قانون و تصمیم‌گیری قضایی باعث می‌شود مردم در مورد رعایت آن قانون و رای، مجاب شوند و در قبال اجرای آن احساس تعهد بیشتری داشته باشند. این امر لزوماً به دلیل وجود مجازات نیست بلکه امر درونی و ناشی از بهبود نگرش آنهاست که از رعایت قاعده طلایی توسط قانونگذار و قاضی نشأت می‌گیرد.

اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی به اجتماعی‌سازی آن کمک می‌کند. مفهوم اجتماعی‌سازی از منظر انسان‌شناسی با قاعده طلایی در ارتباط است. زیرا طبق قاعده طلایی، انسان‌ها به عنوان موجوداتی با روش تفکر، احساس، ارزش و هنجارهای رفتاری مشترک در نظر گرفته می‌شوند که این امر در تعیین و تصویب قوانین کارآمد و صدور آرای به حق به نظام حقوقی کمک می‌کند و موجب نزدیک شدن دو مفهوم متافیزیک و واقعیت در نظام حقوقی می‌شود. به طوری که اعمال قاعده طلایی در قالب «اصل فردی کردن مجازات» در حقوق کیفری باعث می‌شود تا قانونگذار، قاضی و دادرس اجرای احکام در زمان تعیین و اجرای مجازات، با قرار دادن خود به جای مجرم با همان محدودیت‌های شخصیتی و اجتماعی، به طور مناسب و واقعی‌تر به اعمال و اجرای مجازات بپردازد و به اهداف حقوق جزا مبنی بر پیشگیری از تکرار جرم، تناسب جرم و مجازات و اجرای عدالت واقعی بهتر نائل آید. یا اعمال این قاعده در قالب «اصل متعارف بودن» در حقوق قراردادهای مدرن، موجب تکمیل و ابهام‌زدایی از قرارداد و ابطال شروط غیرمنصفانه و غیر واقعی می‌شود و آن را با شرایط واقعی طرفین نزدیک می‌کند و اعمال این قاعده در قالب معیار «انسان معقول و متعارف» در حقوق مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر، باعث می‌شود که این معیار از حالت عینی و غیرواقعی که از توجه صرف به رفتار

زیان آور ناشی می‌شود، معطوف به فرآیند تصمیم‌گیری عامل زیان در هنگام تعارض و عدم هماهنگی بین طرح‌ها و اولویت‌های خود با قربانی شود و آن را به معیار واقعی‌تر و کارآمدتر برای تعیین مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر تبدیل کند.

تعارض منافع

تعارض منافع وجود ندارد.

ORCID

Fatemeh Ramezani

<https://orcid.org/0009-0002-3790-9288>

Abbas Mirshekari

<https://orcid.org/0000-0002-4927-1720>

منابع

کتاب‌ها

- اسلامی پناه، علی، مقدمه علم حقوق (تهران: گنج دانش، ۱۴۰۴).
- انصاری، شیخ مرتضی، مکاسب، ج ۲ (قم: انتشارات دهقانی، ۱۳۷۶).
- الشریف، محمد مهدی، منطق حقوقی، پژوهشی در منطق حاکم بر تفسیر و استدلال حقوقی (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۹۱).
- جعفری لنگرودی، محمد جعفر، ترمینولوژی حقوق (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۲).
- جعفری تبار، حسن، منطق حیرانی (تهران: فرهنگ نشر نو، ۱۳۹۹).
- حسینی زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس، ج ۲۴ (قم: دارالهدایه، ۱۴۰۸).
- دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه (مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی، ۱۳۷۸).
- ریموند، وکس، فلسفه حقوق، ترجمه باقر انصاری، ج ۱ (تهران: جاودانه، ۱۳۸۹).
- کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، وقایع حقوقی (تهران: نشر میزان، ۱۳۹۶).
- کاتوزیان، ناصر، فلسفه حقوق، ج ۱ (تهران: گنج دانش، ۱۳۹۸).
- کاتوزیان، ناصر، مقدمه علم حقوق (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵).
- کی‌نیا، مهدی، مبانی جرم‌شناسی، ج ۱ (تهران: انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۶۹).
- مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، ج ۱۷ (تهران: صدرا، ۱۳۸۰).

مقاله‌ها

- امینی، اعظم، «بازاندیشی رابطه انصاف و حقوق»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۵، شماره ۱۶، (۱۳۹۵)، <https://doi.org/10.22054/jplr.2016.6740>.
- حیاتی، علی‌عباس، «مفهوم اصل حقوقی و مقایسه آن با قاعده حقوقی (مطالعه تطبیقی در حقوق ایران و فرانسه)»، دو فصلنامه دانش حقوق مدنی، دوره ۲، شماره ۱۴، (۱۳۹۷)، doi: 10.30473/clk.2018.5422.
- دیلمی، احمد، «عدالت به مثابه انصاف در سنت اسلام شیعی»، نشریه علوم حدیث، دوره ۲۴، شماره ۹۱، (۱۳۹۸)، <https://doi.org/10.22054/jplr.2016.6740>.
- رحیمی، حبیب ا... و خدارحمی، نسرین، «اثر عدم قطعیت بر انگیزه عامل زیان در مسئولیت مدنی مبتنی بر تقصیر با رویکرد اقتصادی»، مجله علمی مطالعات حقوقی، دوره ۱۵، شماره ۲، (۱۴۰۲).
- رفیعی، محمدتقی و باقریان، امیر، «اصل معقولیت در حقوق قراردادهای ایران»، مجله حقوق اسلامی، دوره ۱۸، شماره ۷۰، (۱۴۰۰).
<https://doi.org/10.22099/jls.2023.44408.4784>.
- سلیمی، عبدالکریم، «حقوق و اخلاق»، مجله معرفت، دوره ۱۲، شماره ۸۲، (۱۳۸۳).
- شمالی، مهدی علی و هدایتی، محمد، «جستاری در عقل نظری و عقل عملی»، نشریه معرفت فلسفی، دوره ۴، شماره ۲۳، (۱۳۸۸).
- شهابی، مهدی، «حقوق طبیعی مونتسکیو؛ تأملی بر نسبت متافیزیک و واقعیت در اندیشه حقوق طبیعی»، فصلنامه پژوهش‌های حقوق تطبیقی، دوره ۲۶، شماره ۱، (۱۴۰۱).
- قربان‌نیا، ناصر، «قرائت‌های گوناگون از حقوق طبیعی»، فصلنامه فقه و حقوق، دوره ۱، شماره ۱، (۱۳۸۳).
- کاظمی، سیدسجاد و زرخ، احسان، «تبلور قاعده انصاف در اصل فردی کردن مجازات‌ها»، مجله تعالی حقوق، دوره ۱، شماره ۱۶، (۱۳۹۱).
- کرمانی، طوبی، «فلسفه اخلاق متعالیه؛ جایگاه ملاصدرا در میان علمای اخلاق»، مجله خردنامه صدرا، دوره ۹، شماره ۶۶، (۱۳۹۰).
- معلی، مهدی و محمدحسینی، سیدعباس، «درآمدی بر تعامل قواعد اخلاقی و حقوقی»، نشریه دین و قانون، دوره ۴، شماره ۱۴، (۱۳۹۵).

نقش و آثار اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی | رضانی و میرشکاری | ۱۳۳

- مؤمنی، عابدین و مسجدسرای، حمید، «اصل اندیشی در نظام حقوقی اسلام»، مطالعات فقه و حقوق اسلامی، دوره ۴، شماره ۷، (۱۳۹۱)،
<https://doi.org/10.22075/feqh.2017.1890>.
- میرشکاری، عباس و رضانی، فاطمه، «تبیین نسبت قاعده طلایی با مسئولیت مدنی»، پژوهشنامه حقوق اسلامی، دوره ۲۵، شماره ۱، (۱۴۰۳)،
<https://doi.org/10.30497/law.2024.245349.3441>.
- میرشکاری، عباس و زرگری، جمشید، «در چمن بی خبری: درباره حق ندانستن»، فصلنامه علمی پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۲، (۱۴۰۴)،
<https://doi.org/10.22054/jplr.2025.88329.296>.

پایان نامه

- مطینی فرد، عرفان، مبانی قاعده انصاف و نقش آن در تفسیر قوانین و قراردادها، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تفت، (۱۳۹۴).

References

Books

- Allan, James, *The Vantage of Law: Its Role in Thinking about Law*, (London: Routledge, 2016).
- Ashworth, Andrew, *Criminal Justice and Deserved Sentences* (London: Duff antony Dartmouth, 1993).
- Dworkin, Ronald, *Sovereign Virtue The Theory and Practice of Equality* (New York: Harvard University Press, 2002).
- Fletcher, George, *Basic Concepts of Legal Thought*, (New York: Oxford University Press, 1999).
- Gensler, Harry, *Ethics and the Golden Rule* (London: Routledge, 2013).
- Habermas, Jurgen, *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy* (London: MIT Press, 1996).

- Haque, Adil Ahmad, *Law and Morality at War* (London: Oxford, 2017).
- Mcleod, Ian, *Legal Theoty* (London: Macmillan Press, 1999).
- Renard, Georges, *Théorie de l'institution:essai d'ontologie juridique* (Paris: Recueil Sirey, 1927).

Articles

- Duxbury, Neil, “Golden Rule Reasoning, Moral Judgment and Law”, Paris, Notre Dame Law Review, Vol. 84, Issue. 4, (2009).
- Hertzler, Joyce, “On Golden Rules”, University of Chicago Press, International Journal of Ethics, Vol. 15, Issu. 4, (1934),
- Horner, David, “Nature as Reason a Thomistic Theory of the Natural Law”, Eerdmans Publishing Company, Journal of the Society of ChristianFaith and Philosophy, Vol. 10, No. 21, (2007).
- John C.P, Goldberg, “Rethinking Injury and Proximate Cause”, University of San Diego, Sandiego Law Review, Vol. 33, No. 40, (2003).
- John C.P, Goldberg & Benjamin C. Zipursky, “The Restatement (Third) and the Place of Duty in Negligence Law”, Fordham Law School, Vanderbilt Law Review, Vol. 15, No. 54, (2001).
- Jonathan, Cardi & Michael, Green, “Duty Wars”, University of Kentucky College of Law, Southern California Law Review, Vol. 10, No. 81, (2008).
- MacCormick, Neil, “The Relative Heteronomy of Law”, Wiley, European Journal of Philosophy, Vol. 3, No. 3, (1994).
- Richard W. Wright, “The Efficiency Theory of Causation and Responsibility: Unscientific Formalism and False Semantics”, Chicago-Kant Law Review, Vol. 21, No. 63, (1978).

- Simoncelli, Damiano, "From Natura Law to the Golden Rule", *Ethics Politics & Society*, Vol. 1, No. 5, (2018).

In persian

Books

- Islami Panah, Ali, *Introduction to Law* (Tehran: Ganj Danesh, 1404). [In Persian]
- Ansari, Sheikh Mortezi, *Makasb*, Vol. 2 (Qom: Dahaqani Publishing House, 1997). [In Persian]
- Al-Sharif, Mohammad Mahdi, *Legal Logic, Research in Ruling Logic on Legal Interpretation and Reasoning* (Tehran: Sami Publishing Company, 2012). [In Persian]
- Jafari Langroudi, Mohammad Jafar, *Terminology of Law* (Tehran: Ganj Danish, 2013).
- Jafari Tabar, Hassan, *Mantiq Hirani* (Tehran: Farhang Nashrno, 2010). [In Persian]
- Hosseini Zubaidi, Mohammad Mortezi, *Taj al-Arus*, Vol. 24 (Qom: Daralah Dayah, 1408). [In Persian]
- Dashti, Mohammad, *Translation of Nahj al-Balagha* (Mashhad: Astan Quds Razvi Publishing House, 1999). [In Persian]
- Raymond, Wax, *Philosophy of Law*, Translated by Baqer Ansari, Vol. 1 (Tehran: Jawdaneh, 2000). [In Persian]
- Katouzian, Naser, *Civil Rights, Legal Events* (Tehran: Mizan Publishing House, 2017). [In Persian]
- Katouzian, Naser, *Philosophy of Law*, Vol. 1 (Tehran: Ganj Danish, 2010). [In Persian]

- Katouzian, Naser, *Medemi Al-Mughoq* (Tehran: Sharkat Stamyantashar, 2006). [In Persian]
- Kinia, Mahdi, *Principles of Criminology*, Vol. 1 (Tehran: Tehran University Publishing House, 1980). [In Persian]
- Mothari, Mortezi, *Majmoo'a Athar*, Vol. 17 (Tehran: Sadra, 2001). [In Persian]

Articles

- Amini, Azam, "Review of the Relationship between Justice and Law", Chapter of Private Law Research, Vol. 5, No. 16, (2016). [In Persian]
- Hayati, Ali Abbas, "The Concept of Legal Origin and Its Comparison with Legal Rules (Applied Studies in Iranian and French Law)", Two Volumes of Civil Law Studies, Vol. 2, No. 14, (2018). [In Persian]
- Dilmi, Ahmad, "Justice in the Shiite Sunnah of Islam", Nashriyah Ulum Hadith, Vol. 24, No. 91, (2010). [In Persian]
- Rahimi, Habiballah & Khada Rahami, Nasrin, "The Effect of Absence of Harmful Incentives in Civil Liability Primary to Economic Deficiencies", Scientific Journal of Legal Studies, Vol. 15, No. 2, (1402). [In Persian]
- Rafi'i, Mohammad Taqi & Baghrian, Amir, "Rational Principles in Iranian Contract Law", Islamic Law Journal, Vol. 18, No. 70, (1400). [In Persian]
- Salimi, Abdulkarim, "Rights and Ethics", Knowledge Magazine, Vol. 12., No. 82, (2004). [In Persian]
- Shomali, Mahdi Ali & Hedaiti, Mohammad, "Jastari of Theoretical and Practical Reason", Philosophical Knowledge Publishing House, Vol. 4, No. 23, (2009). [In Persian]

- Shahabi, Mahdi, "Montesquieu's Natural Law; Analysis in Relation to Metaphysics and Reality in Natural Law Thought", Vol. 26, No. 1, (1401). [In Persian]
- Ghorban Nia, Naser, "Good Readings of Natural Law", Chapter of Jurisprudence and Law, Vol. 1, No. 1, (2004). [In Persian]
- Kazemi, Seyed Sajjad & Zarkh, Ehsan, "Promotion of the Principle of Justice in the Individualization of Punishments", Supreme Journal of Law, Vol. 1, No. 16, (2012). [In Persian]
- Kermani, Toba, "Philosophy of Transcendental Ethics; Mullah Sadra's Place Among Ethics Scholars", Khardnameh Sadra Magazine, Vol. 9, No. 66, (2011). [In Persian]
- Maali, Mahdi & Mohammad Hosseini, Seyed Abbas, "Review of the Interaction of Ethical and Legal Rules", Religion and Law Publishing House, Vol. 4, No. 14, (2016). [In Persian]
- Momini, Abdin & Masjedsaraei, Hamid, "Original Thought in the Islamic Legal System", Islamic Jurisprudence and Law Studies, Vol. 4, No. 7, (2012).[In Persian]
- Mirshkari, Abbas & Ramazani, Fatemeh, "Application of the Comprehensive Rule to Civil Responsibility", Journal of Islamic Law, Vol. 25, No. 1, (1403). [In Persian]
- Mirshkari, Abbas & Zrgri, Jamshid, "Dar Chamn Bi Khabri: Darbare Haq Nandastan", Scientific Journal of Private Law Research, Vol. 14, No. 52, (1404). [In Persian]

Thesis

- Matifi Fard, Irfan, Principles of Justice and Their Role in the Interpretation of Laws and Contracts, Karshnasi Arshad, Azad Islami University, (2015). [In Persian]

استناد به این مقاله: رمضانی، فاطمه، میرشکاری، عباس، (۱۴۰۵)، «نقش و آثار اعمال قاعده طلایی در نظام حقوقی»، فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی، دوره ۱۴، شماره ۵۵، ۹۱-۱۳۸.

doi: 10.22054/jplr.2026.92070.3002

Private Law Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.